

ספר המילים הטובות

כתב-הכתב

שנה שלישית
חוברת א (ט)

אלול תשל"ו — ספטמבר 1976

קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

המערכת : גרשון ברגסון (יו"ר), ד"ר מנוחה גלבווע, חוה ויזל, אלכס זהבי,
ד"ר אסתר טרסי, פנינה קרון (מזכירה)

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

בסוג-הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

עיון ומחקר

אגדות לילדי ישראל

מאה שנה לתור האגדה בספרות-הילדים העברית

מאת : אוריאל אופק

לפני שמונים שנה בדיוק (אב תרנ"ו) השמיע דוד פרישמן את קריאתו הידועה: "בראו נא ילדות לילדי בני ישראל!"¹ תוך שהוא מפרש את כוונתו: "הקימו נא להם עולם אשר שם כל דבר ודבר יתכן, אשר שם מלאכים יורדים למטה ובני-אדם עולים למרום והבית מתהפך ועומד על גגו" וכו'. במלים אחרות: תנו להם, לילדי ישראל, את עולם-הילדות הקסום! אבל בעיצומה של קריאתו הנלהבת בלם פרישמן תביעתו בשאלה רטורית: "היתכן הדבר כי העם [היהודי] מסוגל לקרוא באורך-רוח גם הגדות ומעשיות, אשר כל כוחם אינו אלא בדמיון?"

לא לחינם העלה פרישמן שאלה זו, הנראית בעינינו היום מיותרת כל-כך; שכן התשובה החיובית לה מובנה מאליה. אך עיון בתולדות החינוך היהודי ותכניו יגלה, כי מאז ומתמיד זכתה האגדה העברית ליחס דו-ערכי מצד אנשי החינוך בישראל: לצידם של מצדדים מושבעים, שהכירו בהשפעתה החיובית על בני הנעורים, כמו לאגדה גם מתנגדים חריפים, שתבעו להרחיקה מן הקוראים הצעירים. לצד אימרה מרנינה כגון "ותענוגות בני האדם אלו אגדות" (קהלת רבה ב, ח), הכריז ר' שמואל בן חופני כי — בניגוד להלכות, שהן סולת — "דברי ההגדות — פסולת".

יחס דו ערכי זה לאגדה נמשך עד לסוף תקופת ההשכלה: לעומת כמה מאנשי החינוך, שהמליצו כי המלמד "יקרא אתם [הילדים] אגדה שתהא מושכת את הלב ותמריצם ללמוד את תורתנו הקדושה"², היו גם חכמים לא מעטים, שפסקו כי "יש לאסור את הקריאה בסיפורי אגדה, כי הם מזיקים להתפתחות השכל והתבונה"³. פולמוס זה נמשך עד שלהי המאה ה-19, ונטלו בו חלק

1. במבוא הגדול ל"הגדות וסיפורים" מאת אנדרסן בתרגומו (וארשה 1896).

2. מתקנות התלמוד-תורה החדש, פאדובה 1715.

3. "ספר גידול בנים" (אנונימי), לונדון 1771.

גם סופרים מובהקים כזאב יעבץ וי"ל גורדון וכמה מראשוני המורים בארץ-ישראל. בעוד שיעבץ — חסידה הגדול של האגדה העברית — גינה את "מתחכמי בני עמנו בדורותינו, [אשר] בדעתם הקצרה לא יעמיקו להתבונן באגדותינו"⁴, תקף יל"ג את יעבץ, על שלימד אגדה את ילדי המושבות בארץ ישראל, שכן לדעתו יש "לאסור את האגדה על בני הנעורים עד הגיעם לשנות שיקול הדעת, כדי שידעו להבחין בין מדומה לאמת"⁵. אבל בניגוד ליעבץ איש-האגדה, דיברו כמה מחבריו המורים בדור העליה הראשונה באסיפותיהם נגד "מלמדי הדרדקי, המשחיתים את רוח הילד בסיפורי שדים ורוחות"⁶.

פולמוס זה לא היה, כידוע, נחלתם של הסופרים והמחנכים היהודים בלבד. ויכוח דומה ניתן למצוא כמעט בכל ארץ, והוא נמשך כמעט עד ימינו. בשנת 1789, למשל, כתב הסופר-המחנך האנגלי המהולל תומס די יי (במבוא לספרו הנודע "סאנדפורד ומארטון"), כי "אגדות הן עלילות-דמיון חסרות ערך ותועלת"; אבל 60 שנה אחר-כך כתב הוגה הדעות האנגלי הגדול ג'ון ראסקין (במבוא הנלהב שלו למהדורת 1868 של אגדות גרים) כי "יצירות העם הן, ככלות הכול, יצירות לילדים"⁷; ודבריו אלה הם שגרמו לשינוי-היחס במערב אירופה כלפי האגדה העממית, שנחשבה עד אז כיצירה פחותת-ערך. אבל בשנות העשרים עדיין קידשו קברניטי החינוך בבריית-המועצות מלחמה על האגדה, המנתקת (לדבריהם) את הילד מקרקע המציאות. כנגד גישה שוללת זו של המימסד הסובייטי יצא באומץ-לב משורר-הילדים המהולל קורניי צ'וקובסקי, שכתב (בתשובה להאשמתו של פדגוג שטען: "בושה לפטם את מוחות ילדינו הרכים בכל מיני בדיות ופנטאסיות, שלא היו ולא נבראו") משפטים נמרצים ומאלפים אלה: "דברי 'הבל' אלה, הנראים לכם כמוזיקים, לא זו בלבד שאין בהם פגיעה בהתמצאות הילד בעולמו הריאלי, אלא אדרבא — הם מחזקים בו את תחושת המציאות. — על כן לא מקרה הוא, שיצירותיהם הספרותיות של ילדי כל הדורות בנויות על דברים, שלא היו ולא נבראו — על הדמיון והאגדה".

יוצא מכלל זה היה יחסם האוהד של המחנכים, הסופרים וראשי הדת אל האגדה האלגורית, לאמור — המשל. כאן שררה תמימות-דעים מוחלטת כמעט, שאין טוב לילד מן היצירה המשלונית, הממזגת את המועיל עם הערב; ואפילו הגר"א ציוה לתת בידי הבנים והבנות ספר משלי עם — "למען השם שיקראו בו בכל יום, והוא יותר טוב מכל ספרי מוסר"⁸. אין תימה, איפוא, כי יצירה ספרותית-דידאקטית זו, שנועדה לטעת ערכי מוסר בלב קטנים וגדולים, היתה הז'אנר ששלט לכל אורך תקופת ההשכלה; וכבר הספר הבלטריסטי הראשון בתולדות ספרות-הילדים העברית היה הקובץ "משלי אגור" מאת המשורר שלום הכהן (ברלין 1799), אשר בהקדמתו כתב דברים נוגעים ללב אלה: "ומחמלתי על ילדי בני ישראל, למען ישמעו תוכחת מוסר השכל בלשון צח וקל

4. במבוא ל"שיחות מני קדם", וארשה תרמ"ו (ראה להלן).

5. "דבר יום ביומו" מיום ב' בכסלו תרנ"ב (כתבי יל"ג, פרוזה, עמ' ש"ח).

6. ראה: פרוטוקולים של אסיפת המורים, כתבים לתולדות חיבת ציון, עמ' 964.

7. באנגלית: Folk-lore is after all child-lore.

8. ראה: "איגרת הגר"א", מקורות לתולדות החינוך בישראל, ד', עמ' קמ"ה.

וירגילו במידות טובות ונכוחות, חיברתי ספרי הלז". ומשנעשו משלי קרילוב "לראש-פינה בבתי-הספר לבני-הנעורים"⁹ — החלו משליו השייריים השנונים להיתרגם פעם אחר פעם לעברית, כשהתרגומים מכוונים קודם כל לילדים; ויצויין המבוא המקיף של משה רייכרסון לתרגומו "תקון משלים" (וילנא 1860), בו נוכל למצוא דברים רבי עניין על ערך המשל בחינוך הילד, כגון: יש "להביא את המוסר אל לבו מתחפש באפר המשל ונעטה את האמת במעטה סיפור מדומה". בדומה לרייכרסון הקדים גם יל"ג ל"משלי יהודה" שלו (שם 1858) מבוא ארוך, שבו סקר בבקיאות מפליאה את תולדות קבצי המשלים בישראל ובעמים, בהטעימו כי "המון הקוראים מבני ישראל מוצא קורת רוח בספרים כאלה"; והוא — הסופר-המורה שתבע "לאסור את האגדה על בני הנעורים" — האריך לדבר בהקדמתו על "הפעולה הטובה אשר יפעל המשל על לב הילדים". יש, איפוא, אמת רבה בקביעתו של פייכמן, כי "המשל היה לישראל מה שהיתה האגדה לעמים אחרים"¹⁰. אין ספק, לדעתי, כי הטעם ליחס דו-ערכי זה לאגדה העברית נעוץ ברבגוניותו העצומה של סוג ספרותי זה: לצד אגדות "שמושכות לב אדם כיון", פזורות גם מאות "אגדות העבות כשקים"; לצידן של מעשיות ומשלים, חידות וחידודים, דברי גוזמה והבאי, מצויים גם 'דרושים' וסאטירות חריפות, אבל גם (כלשונו של ביאליק במבוא ל"ספר האגדה") "הרבה מן הטפל והעראי, שאין ערכם מרובה". רבגוניות זו של אוצר האגדה העברית הוא שעורר, החל בראשית המאה ה-19 ואילך, סופרים וחוקרים כצונץ, ר"נ קרוכמל, י"ב לוינסון (ריב"ל) ואחרים, לחקור את תוכנה, רעיונותיה ודרכי חיבורה ולנסות ליישב כמה מן התמיהות והזרויות אשר בה. כבר רנ"ק, למשל, גרס (ב"מורה נבוכי הזמן"), כי האגדה באה לעתים למלא את מקום הפולקלור והספרות היפה וראה בסיפורי הגוזמה אמצעי לעורר את הלב; וריב"ל, שהלך בעקבותיו, סיגר בהתלהבות על האגדה התלמודית, הוכיח שרבות מאגדות חז"ל שאולות ממקורות זרים ופסק כי "רשות נתונה לאיש הישראלי לקבלן או שלא לקבלן"¹¹.

אך ילדי ישראל, שלא היו מודעים, כמובן, לאותם פולמוסים שניטשו מסביב לאגדה ולסגולותיה, נמשכו בכל זמן ומקום — ככל ילדי תבל — אחרי סיפורי הדמיון, הפלא והגוזמה. הם האזינו להם מפי מלמדים בעלי שאר-רוח, או "מפי אימם הורתם, בקראה את הספר 'צאנה וראינה', מגורת המאור' ו'קב הישר', הכתובים כמעט בשפה שמלאכי השלום, הכרובים הקטנים, ילדי ישראל, נזקקים לה"¹², וכן מפי הדרשנים העממיים, שהותקפו בשל כך על-ידי כמה רבנים קנאים, שטענו: "כמה קלקולים רבים באים על-ידי בעלי האגדות, שמושכים לבות בני אדם יושבי חושך, טף ונשים באים לשמוע"¹³...

אפשר מאוד כי יחס זה, המסוייג ברובו, של החכמים לאגדה העברית הוא שהיה אחד הגורמים העיקריים לאיחור הופעתם של קבצי אגדות לילדי ישראל; שכן, בעוד שהמפעל העצום של איסוף

9. כדברי יל"ג בהקדמה לספרו "משלי יהודה", וילנא 1859.

10. יעקב פייכמן, במבוא ל"כל כתבי יל"ג" (כרך שירה), עמ' 36.

11. בספרו "בית יהודה" (וילנא 1839), עמ' 142.

12. כדברי א"ל לוינסקי, במאמרו "ספרות ילדים", "המליץ" 1898, גל' 628.

13. מתוך דרשה של ר' אלעזר (ראה: "דברי ימי ישראל" למאהלר, ב, עמ' 222).

אגדות-העם הגיע ברוב ארצות אירופה לשיאו באמצע המאה ה-19¹⁴, לא הופיע עד סוף שנות השבעים למאה הקודמת אף קובץ אחד של אגדות עבריות. כיוון שכך, נאלצו הילדים אוהבי האגדה לחפש אחריה בספרים ישנים, "וכרוניקות קדומות כ'מגילת אחימעץ' או ספרים כ'יוסיפון', שרוח של אפוס תמים מפעמת אותם, היו מן החיבורים שפירנסו ילדותם של דורות רבים"¹⁵; והכינסו היחיד (למטב ידיעתי); של סיפורי עם יהודיים, אשר נתחבב על המוני העם, נדפס ביידיש דווקא — הוא "מעשה-בוך" האנונימי (נדפס לראשונה: באול 1602), המכיל 254 אגדות ומעשיות-עם השאובות מן התלמוד ומסורות שבעל-פה.

המפנה התחיל לפני מאה שנה בדיוק — עם הופעתו של הקובץ המקיף הראשון של אגדות יהודיות מעובדות לילדים — הוא "סיפורי ישורון" מאת הרב יצחק מרגליות (ברלין תרל"ז). אחריו יצאו, בהפרש של עשר שנים זה מזה, שני קבצים נוספים: "שיחות מני קדם" לזאב יעבץ ו"כל אגדות ישראל" מאת י"ב לבנר; ועל אף השוני שביניהם, מאחד את שלושם מכנה משותף רב-משמעות: כל המכנסים-המעבדים כתבו מחדש את האגדות התלמודיות והמדרשיות בסגנון מקראי 'צח'.

"סיפורי ישורון"

"הספר הזה הוא מסילת הלימוד לילדי ישורון ללמדם השפה הקדושה — כי הסיפורים יפיקו לו [לילד] חכמה, מוסר ודרד-ארץ, משלים ומליצות שנונות" — כך הגדיר יצחק מרגליות, במבוא, את המטרה הראשונה של ספרו החינני והנשכח "סיפורי ישורון". אך לא היתה זו מטרה יחידה, כמובן; שכן המעשיות הקדומות, שהן "יסוד מוסד לכל סופרי דברי הימים", מעניקות לילד הקטן "דעת תכונת עמם" וגם הנאה ועונג: "כי בטרם יפקח הילד את עיניו ובטרם ידע תעלומות חכמה — הלא על סיפורים יתענג".

הרב מרגליות (ליטא 1842 — ניו-יורק 1887), שמיזג באישיותו בקיאות מפליגה בתורה עם עיון במדעים, נרדף הן על-ידי קנאי הדת והם על-ידי המשכילים. הקנאים רדפו אותו בשל המאמרים בסוגיות מדע והשכלה שפירסם בכתבי-העת; ואילו המשכילים תקפו אותו בגלל מאמריו החריפים נגד הדוגלים בתיקונים בדת¹⁶. בשל אותן רדיפות נאלץ להחליף כתובות ופרנסות; עד שהיגר בגיל 42 לארצות-הברית.

אך אף-על-פי שהמשכילים ראו במרגליות איש הדור הישן, יוכיח עיון במבוא המליצי המלומד שלו ל"סיפורי ישורון", כי היה בעל דעות מתקדמות, יחסית, בבעיות חינוך וספרות. כמי שהירבה לעיין בספרות העמים ועקב אחרי חינוך ילדיהם, בא לכלל מסקנה, כי היעדר קבצי סיפורים מיוחדים לילדי ישראל — שהם "מזון לגוויה ומרפא לנפש" — פוגם בחינוכם. "למה ייגרע ישראל

14. הקובץ הראשון של "מעשיות לילד ולבית" של האחים גרים יצא ב-1813; בעקבותיהם הלכו הנורבגים מו ואסביירנסן (1845), הרוסי אפנסייב (1855) — ורבים אחרים.

15. יעקב פיכמן, במבוא ל"כל כתיבי מאפוז" בכרך אחד.

16. ראה על פרשה זו אצל קלוזנר, "היסטוריה של הספרות העברית החדשה" ד, עמ' 212—214. ואוסיף שראובן אשר ברוידס תיאר את מרגליות בספרו "הדת והחיים" בדמות הרב הצבוע יעקב אבן-חן.

מיתר העמים? היקשה, "מדוע לא ידע ישראל לספר סיפורים יפים לילדם?" ולאחר שבדק ומצא, כי לא נמצא עוד בכל גבולות הספרות העברית ספר נכון לילדי ישראל", החליט — ודאי בהשפעת כינוס האגדות באירופה — להיות ראשון בתחום זה בספרות העברית ולמלא את החסר: פנה אל "מעוז צור ישראל מעודו, הוא התלמוד", עבר גם על המדרשים, הילקוטים והזוהר והוציא מתוכם 280 אגדות וסיפורים, אותם חילק לפי נושאייהם לחמישה חלקים: א. אגדות היסטוריות (מן האבות עד הכיבוש הרומאי); ב. "סיפורי מילואים למגילת אסתר"; ג. סיפורי החורבן ואגדות נחמה; ד. "סיפורי אנשי השם" (ערוכים בסדר אלף ביתי); ה. מכתמים וסיפורים שונים. שתי אמות-מידה הדריכו את מרגליות בבחירת האגדות: קודם כל, העדיף סיפורים המעידים "על טהרת רוח רז"ל", ועל סובלנותם של חכמינו, שלא היססו לספר גם בשבח מעלותיהם של הרומאים, כי "לא קלקלה אצלם השנאה את השורה". ומה שחשוב לא פחות, הוא בחר — על מנת להדוף את "מהרפי התלמוד", כדבריו — סיפורים "אמיתיים, המסכימים עם החוש והשכל, וכל הזרות אשר באו באגדות, בראשית ההשקפה, געלמו ונדחו הלאה". אבל מרגליות לא מסר, כאמור לעיל, את אגדות חז"ל בלשונן התמציתית, ולעתים המרומזת, כפי שהן מצויות במקורות. מאחר שבתקופת ההשכלה נתחם תחום ברור בין לשון חכמים לבין 'שפת עבר' המקראית (ואגדות רבות הרי נכתבו ארמית) ודאי גם מפני שמרגליות ביקש לייפות את האגדות שהוא מביא לילדים, "כדי ללמדם את השפה הקדושה", ישב וכתב אותן מחדש בסיגנון סיפורי המקרא; או כלשונו: "כל הסיפורים האלה תירגמתי בשפה עברית אחרי העיון היטב בגדולי המפרשים ועל-פי הכרעת שכלי". ואמנם, סגנון של מרבית האגדות מצטיין בפשטות ייחודית; המשפטים הקצרים מנוסחים בבחירות, מצטיינים בגמישותם ויש בהם איזון טבעי. הנה, למשל, 'תרגומו' של מרגליות לסיפור הקצר על רב גמדה:

רב־חובל אחד מודע היה לרב גמדה, ויתן לו רב גמדה ארבע זוז לקנות לו דבר, כל אשר ימצא. ויהי כי לא מצא רב־החובל כל דבר לקנותו, וימצא קוף באחד האיים ויקנהו. ויהי בקחתו את הקוף בידו, ויקפוץ הקוף וינס לנפשו, ויתחבא בחור תחת אחד השיחים. וימהר רב־החובל וירץ אחריו וישיגהו, וירא והנה הקוף רובץ על צרור פנינים. ויקח רב־החובל את הקוף ואת הפנינים ויתנם לרב גמדה כי אמר: גם את הקוף גם הפנינים לו המה. ויתמהו כל האנשים על ישרו ויהי לשם ולתהילה בכל הארץ¹⁷.

הנה כך הפכו האגדות התלמודיות, שניסוחן תמציתי להפליא, לסיפורים קצרים, שהרחבתם השקולה וסגנונם המקראי הבהיר מוסיפים להם איכות בלטריסטית. לעתים צירף מרגליות כמה וכמה שברי אגדות, שליקט ממקורות שונים, והפכם לסיפור בעל שלמות אורגאנית. כך, למשל, יצר את הסיפור הדרממאטי על גורלה של מרים בת בייתוס ("הרכה והענוגה", עמ' 100) מקטעים

17. הנה, לצורך השוואה, הנוסח המקורי התמציתי של אגדה, כפי שהיא מופיעה במסכת נדרים מ"ט: "רב גמדה נתן ארבעה זוזים לספנים להביא בהם דבר, ולא מצאו כלום. הביאו לו בהם קוף, נשתמט הקוף ונכנס לחור. חפרו אחריו ומצאוהו רובץ על מרגליות. נטלון והביאו לו את כולן." (ספר האגדה, עמ' תרט"ו).

שליקט מהמישה מקורות שונים¹⁸. אבל לצד אגדות, שהמעבד הוסיף להם מתח (למשל: "המוות והחיים ביד הלשון") או מוסר-השכל שאינו מצוי במקור (אותו כינה "פתרון החידה"), מצויות גם כמה וכמה אגדות, העוסקות בעניינים שבינו לבניה, או הדנות בארכונות נמלצת בסוגיות פילוסופיות, שמקומן לא יכירם בספר אגדות לילדים (למשל: "פלגות בישראל"). אך לשבחו של מרגליות ייאמר, כי אף-על-פי שהטעים בהקדמה, כי הקפיד לכלול בספרו סיפורים מציאותיים "המסכימים עם החוש והשכל" ואגדות הנקיות מזרויות, בכל זאת כלל בו גם כמה וכמה סיפורי גוזמה חינוכיים, שבניסוחם המחודש אף הובלט צביונם הגוזמאי. כך, למשל, מצוי ב"סיפורי ישורון" סיפור-הגוזמה על העכס, שבראותו עוף מעופף בשמיים "יגש אל צל-הציפור אשר על הארץ, יפריש ארס מפיהו והעוף יפול לגזרים ארצה" (על-פי תנחומא, בשלח); או הגוזמה המשעשעת על מקושש עצים, אשר נבהל למראה נחש "ושערו סמר מפחד. מרוב פחדו היה פתאום קירח וכל שערו נגוז ועבר" ועל כן נקרא שמו מרוטה...

סיפורי גוזמה אלה, ושאר האגדות ה'מתמיהות' — אף שהן מיעוט בספר — עוררו את כעסו של הסופר הסוציאליסט בן-נץ (מוריס וינצ'בסקי). פובליציסט זה, שדבק בהשקפת-העולם המאטריאליסטית, פירסם בירחונו "אסיפת חכמים" רשימת ביקורת ארוכה על "סיפורי ישורון"¹⁹, שבה האשים את מרגליות בפיטום הילד העברי ב'סיפורי נפלאות' גדושי גוזמה ודברים בלתי-אפשריים העלולים "לטעת פאנאטיזמוס מאין כמוהו בלב בני עמנו". בסיום מאמרו תבע בן-נץ מן המחבר תשובה לשלוש קושיות: היש לספרו "מטרה מוחלטת" (כלומר: תועלתית); האם ביקש לטעת באמצעות ספרו אמונות טפלות בקרב קוראיו, או שמא התכוון "לתת את אגדות התלמוד לצחוק"; ולבסוף — כלום משייך הוא את עצמו למחנה ההשכלה, או "לרעאקציאן"? ולא השכיל המבקר המאטריאליסט להבחין במגמות המשכיליות ששילב מרגליות בספרו, על-ידי העדפת אותם סיפורים ואגדות, המדברים בשבח עבודת-הכפיים, אהבת החכמה, חיי פשטות ושאר המידות החיוביות, שתנועת ההשכלה דגלה בהן.

ב"סיפורי ישורון" נפתח מפעל כינוס האגדה בספרות-הילדים העברית. אך על אף סגולותיו הברורות והיותו ראשון ויחיד בזמנו, לא נפוץ הספר ביותר, וכיום הוא נשכח ויקר-מציאות. אין זאת אלא שיצא בטרם זמנו ונדחה משום כך על-ידי הקנאים משני המחנות — השמרנים והמשכילים כאחד. והנה, לא עברו עשר שנים מאז, והקובץ הבא של אגדות התלמוד הכתובות בלשון המקרא זכה לשבחייה הנלהבים של הביקורת והיה לנכס בר-קיימא בספרות-הילדים העברית. ספר זה הוא —

"שיחות מני קדם"

על אף הדמיון הקיים בין "סיפורי ישורון" לבין "שיחות מני קדם", יש גם הבדל מהותי ניכר בין שני הספרים הללו. בעוד שספרו של מרגליות מכיל 280 אגדות 'מתורגמות' ללשון מקראית צחה, במטרה להעניק לקורא הצעיר הנאה עם מוסר-השכל, מצויות בספרו של יעבץ (בחלקו

18. יבמות ס"א. יומא י"ח, מדרש איכה, בבא בתרא כ"א ומלחמות היהודים.

19. "אסיפת חכמים", קניגסברג 1877, גל' 2 (עמ' 71—21), 3 (עמ' 33—35).

הראשון) י"ט אגדות בלבד, שעל-ידי הרחבתן האמנותית הגיעו לדרגת יצירה של מקור, ומטרתן העיקרית היתה — החייאת היסוד המיתי-אגדי של היהדות הקדומה.

זאב יעבץ (פלך לומז'ה 1847 — לונדון 1924), הסופר-המחנך האידיאליסט, שדבריו על הייחוד הישראלי בישרו מפנה מסויים בדרך-המחשבה היהודית, ביקש לעגן בספרות העברית — בדומה לאחים גרים בספרות הגרמנית — את האגדה העממית, המשקפת את אופיו של העם. "משלגו אין בו מאומה, כי אם שתי חמודות יצקנו בו למוצק אחד: את הסגנון הנאה של כתבי-הקודש ואת חזון האגדה התמימה, אשר מרוחה שחה ישראל זה אלפי שנים ויחי" — בלשון-המעטה זו הצניע יעבץ בהקדמה את חלקו שלו בספר — חלקי-הארי לכל הדעות. ובמתכוון עשה זאת; שכן, אף-שהכל רואים ב"שיחות מגי קדם", בדין, מעשה יצירה של מופת, היתה מטרתו של יעבץ שונה לחלוטין: תוך כדי גאולתה של האגדה התלמודית והפיכתה לסיפור של אמנות, ביקש המחבר לקרב את בני הנעורים לסוג ספרותי קדום זה ולהועיד לו תפקיד תרבותי-לאומי: "הכינו לבבכם אל הספרות העברית הנמורה", קרא בהקדמתו אל קוראיו הצעירים, "אל הנבואה והאגדה, שהן יוצרי העם ויצוריו, ואורו עיניכם, וחזקו ידיכם וידעתם מי אתם ובני מי אתם". לאמור: האגדה היא יצירת הספרות הראשונה והאוטנטית של האומה, והצעיר שיקרא בה כיום יגלה בה את שרשיו.

"המקרא והאגדה במתכונתן אינה אל רעותה" — כך קרא יעבץ למסה המקיפה, הפותחת את "שיחות מגי קדם" (מהדורה א: וארשה 1887, ניתן שי למנויי "כנסת ישראל"). בניסוח מדוייק, בבקאות משכנעות ובהשתפכות תמימה השווה המחבר את נכסי-הרוח השאולים של אומות-העולם אל תרבותו הקדומה והמקורית של עם ישראל. לאחר שמיין את האגדות השונות לסוגיהן (רמז, משל, שמועה, שיחה), הפליא להגדיר את חלקה של האגדה כמשקפת את ילדות-העם ואת הלך-נפשו: לא את אמיתות המאורע עלינו לבקש באגדות "כי אם את הרושם שעשה המאורע בלב העם". יעבץ היה, איפוא, ראשון שתבע בגלוי לקבל את האגדה כפשוטה ולראות בה יצירה עממית מקורית. בגישתו זו שם קץ לתפיסה הראציונאליסטית של משכילים כמשה אהרן שאצקס, שהוציא את אגדות התלמוד מפשוטן וניסה לפרשם לפי תפיסת ההשכלה של דורותיו.

מתוך כוונה מודעת לייפות את האגדה התלמודית, כתב אותה יעבץ מחדש בסגנון מקראי צלול להפליא, למען "תשא חן וחסד בשמלתה הזכה, אשר לבשה בימי חמדת נעוריה". ואף-על-פי שהודה בהקדמתו, כי בכך הלך בעקבותיהם של כמה מסופרי אירופה, שכתבו מחדש בשפה מודרנית את אגדות עמיהן הקדומות²⁰, לא הסתפק יעבץ ב'תרגום' בלבד; הוא הרחיב את מסגרתן המצומצמת שבמקור, הכניס בהן דיאלוגים וחרוזים, שהשפעת אגדות-העם האירופיות ניכרת בהן. כך, למשל, ניתן למצוא את חותם האחים גרים (שיעבץ העריך ביותר את מפעלם) באגדה "מיגון לשמחה", שבה ניגשת בתו של רבי עקיבא אל המים ואומרת (כמעט כמו אימה החורגת של שלגיה):

20. זאת עשה בספרו "המפתח" (וארשה תרכ"ו-תר"ל). בעקבותיו הלך א"ד דובנוויץ, שאף הוא ניסה ל"לצרף" את אגדות חז"ל בדרך של ראציונליזציה בספרו "המצרף" (אודיסה תר"ל).

21. יעבץ הזכיר את הסופר הגרמני קארל זימרוק, שעיבד כמה משירי הניבלונגים ל"אשכנזית הנוהגת"; ואליו אפשר להוסיף את בנדטו קרוצ'ה, שתירגם ב-1883 את אגדות "פנטאמרון" מאת באזילה לאיטלקית חדשה.

“העדי, בריכה, ענו בי, מים: / היש כיפיי תחת השמים?”

בדרך זו, המעדיפה את העלילה הדראמאטית על המוסר, והמבליטה את המאור שבחיים, כתב יעבץ את י”ט הסיפורים ב”שיחות מני קדם” (ואחר-כך את המשכם — “שמועות מני קדם”). הוא שילב בהם תמימות ורומאנטיקה, עורמה וחכמה, הומור וליצנות ועוד. אך דומה שיותר מכל חיבב יעבץ את מעשיות הגוזמה, שעליהן כתב בהתפעלות: “אין ערוך ליופיי ולקסם תפארתן!”²² בהנאה רבה ליקט את סיפורי הנפלאות של רבה בר בר חנה וחבריו, שנראו בעיני מלהיבים ומרתקים “בשלל צבעיהן גם בעוזו דמיונן”; אך כיוון ש”קיצורן פוסלן מידי סיפור”, נטל לעצמו “רשות הנתונה לסופרים” לשנות מן הסדר והצורה המקוריים ולאחות את שברי האגדות לשלמות עניינית. בסגנון מרנין ובהירותו ובגמישותו תיאר, למשל, את “הרוכב האדיר, אשר על כוחו וגבורתו קורא לו הורמין בן לילית”, שדהר על חומת העיר —

“וינסו הפרשים לרדוף אחריו ולהשיגו ולא יכלו, ויהתל בהם הרוכב. ולמען הרעיםם ולהוכיחם כי נופלים הם ממנו בגבורתם, לקח בימינו כוס יין וכוס ריק בשמאלו; ימל על פרדה קלה אשר עמדה על הגשר וידלג על הפרדה אשר על הגשר השני, ובעודו מדלג הריק מכוס אל כוס ולא נפלה אף טיפה אחת מן היין ארצה.”

ובכן, גם את סיפורי הגוזמה הראשונים גאל יעבץ; והוא צירפם והרחיבם, תיבלם בהומור אירופי והעניק לילדי ישראל את ה’מינכהונויאדות’ העבריות המקוריות הראשונות. “שיחות מני קדם” היה, למיטב ידיעתי, ספר-הילדים העברי הראשון, שחברו בו סגולות אמנותיות, ספרותיות ולשוניות, ולכן אפשר לראותו כפְּתוּחַת תקופה חדשה בספרות-הילדים שלנו. בשל סגולותיו אלה היו אפילו שפסקו, כי “ספרות הילדים העברית פותחת בזאב יעבץ”²³. אך גם אם לא נקבל קביעה זו כהלכה פסוקה, הנה היה יעבץ ראשון, שראה באגדה העממית העברית חומר ספרותי ראשון במעלה, שיש בו כדי “לפתוח שער אל ארמון-היופי הישראלי”²⁴, ואין תימה שראשון ספריו הוא גם ראשון, שהפך לנכס בר-קיימא בספרות-הילדים שלנו; הוא חזר ונדפס בחמש מהדורות, השונות זו מזו²⁵, כשהוא זוכה מדי פעם להערכה מחודשת, שמסקנתה אחידה: “אין ספק, שכל ילד שניחן בזיקה פיוטית יחזור ויקרא בספר זה שוב ושוב”²⁶.

22. הערתו בנספח “להעיר אוזן”, “שיחות ושמועות מני קדם”, לונדון תרפ”ז. וראה המסה המקיפה “דרכו של רבי זאב יעבץ בחיבור אגדות” מאת חיים חמיאל, “סיני” נ”ג, תשכ”ג, עמ’ צ”ב-ק”ז (בה הוא דן בעיקר באגדה הקלאסית “חלדי וברורית”).

23. בדיעה זו מחזיקים לאה גולדברג (אנציקלופדיה חינוכית ב, עמ’ 954) ומנחם רגב (“ספרות ילדים”, ירושלים 1968, עמ’ 23). בדומה להם פסק גם גרשון ברגסון כי יעבץ “היה הראשון אשר כתב לילדים בכוונה תחילה” (“שלושה דורות בספרות-הילדים העברית”, עמ’ 94).

24. כדברי צבי שארפשטיין, “יוצרי ספרות הילדים שלנו”, עמ’ 11.

25. מהדורה ב’ מורחבת: “שיחות ושמועות מני קדם”, לונדון תרפ”ז; מהדורה מצומצמת: ת”א 1926; מהדורה מצוירת, עם הקדמת ע. בן-גוריון; שם תש”ז; מהדורה ה’, בשם “סיפורי פלאים”, עם מבוא מאת המהדיר ישראל זמורה: שם תשי”ט.

26. מרים אורן, “מעריב” 13.11.1959, דברים דומים לאלה כתבו גם דוד פרישמן (“אותיות פורחות”), מ. קליינמן (“העולם”), מ. אבישי (“משא”) ואחרים.

גישתו של יעבץ אל האגדה העברית השפיעה בלא ספק על כמה מבעלי האגדה הבאים — דוד פרישמן, מ"י ברדיצ'בסקי וח"י ביאליק. אבל קדם להם ישראל בנימין לבנר, שעשר שנים אחרי "שיחות מני קדם" 'תירגם' גם הוא את אגדות חז"ל וכינסן בספרו הגדול —

"כל אגדות ישראל"

"קובץ כל אגדות ישראל, מן בריאת העולם עד העת החדשה, ערוכות על-פי המקורים הראשונים וכתובות בלשון המקרא בסדר הזמנים" — כך הגדיר י"ב לבנר את ספרו זה, שנדפס לראשונה ע"י הוצאת "תושיה" בפייטרקוב בשנת תרנ"ח (1898). עיון בתוכן הספר, על חמשת חלקיו, ובציוני המקורות הנלווים אליו, יגלה את גודל האתגר שנטל המחבר על עצמו: לכנס את הנוסחים השונים של אגדות-העם העבריות, הפזורות בשני התלמודים, המדרשים ובספרי קבלה, בספרי עיון ומחקר, בילקוטים עממיים ובכתבי עת. בבקיאות ויגיעה מעוררות השתאות ליקט לבנר (פלך יקטרינוסלב 1862 — לוגאנסק 1916) שברי אגדות, רמזים ופסוקים בודדים ממקורות שונים ורחוקים זה מזה, איחה אותם ויצר אגדות שלמות, שהקורא אינו מרגיש כמעט ב'תפרים' המאחים אותן.

חשיבות מירבית נודעת כידוע, בעיבוד אגדות-עם לילדים, לסגנון ייחודי, שימוזג בו פשטות, תום ונוי פיוטי. ואמנם, לבנר סיגל לעצמו לשון בהירה, מגופה ונקיה ממליצות, שהצטיינה בכל הסגולות הללו, ואשר בזכות אלה היה ספרו זה ליצירה קלאסית בת-קיימא בספרות-הילדים. אמנם, סגנונו המקראי הרך של המכנס-המעבד, שבא במקום לשון חז"ל העממית, גטל מן האגדות לא מעט מחינן המקורי העממי, אך תמורת זאת העניק להן את הוד-הקדומים של סיפורי המקרא; מה גם שלבנר השכיל להתאים את סגנונו הגמיש לרוחה של כל אגדה. אגדות שאווירתן לירית נכתבו בסגנון פיוטי מאופק, שיש בו ציוריות והשתפכות נוסח תהילים (ראה למשל אגדה רס"ח על כינור-דוד), ואילו מעמדים שיש בהם מתח דראמאטי נכתבו במשפטים דינאמיים שאוירתם מרתקת; כגון —

וימהר אבישי ויקח פרדת המלך וירכב עליה. ויפליא יי לעשות ותרחץ הפרדה כחץ מקשת ותקצר הדרך, ויבוא אבישי מהרה ארצה פלשתים, וירא את ערפה יושבת וטווה — (ח"ב, אגדה רפ"ח).

למרות שמו היומרגי, מאליו יובן שלא נכללו בספר כל אגדות ישראל; עיון בתוכנו יגלה, כי לבנר פירש את המושג 'אגדה' בעיקר במשמעות הגדה היסטורית; לאמור — השלמה והמשך לסיפורי המקרא, וכן סיפורים ומסורות על אישים ומאורעות בתולדות העם. משום כך לא הכליל בספרו אגדות שאינן מעוגנות במסורת הישראלית, גם לא משלים וגוזמאות. אבל תודות לעריכה הכרונולוגית, מקושרות רוב האגדות זו לזו בקשר ענייני, כאשר כל אגדה כמעט היא המשכה של קודמתה. קישורים אלה יצרו רצף והמשכיות והעניקו לספר צביון של בניין שלם. "כל תולדות העם ההיסטורי בימי קדם וציורי דמיונו מקופלים בו"²⁷.

לא תהא בכך משום הגזמה אם אומר, כי הופעתם של חמשת חלקי "כל אגדות ישראל" (שיצאו

27. צ. שארפשטיין, "יוצרי ספרות הילדים שלנו", עמ' 24.

תחילה בחוברות דקות) היתה בבחינת מאורע ספרותי רב רושם. מבקרים כא"ל לוינסקי ודוד פרישמן קשרו לו שבחים מפליגים, ורבבות ילדים קראו אותם בעוגג, כעדותו של זלמן שניאור :

"אני וחברי הקטנים, בימי ילדותנו, רצנו תמיד אחרי שיעורי בית-הספר אל מוכר הספרים בעירנו, כדי לרכוש מדי שבוע שבועיים מחברת חדשה, קטנה ככף-איש, עם אגדות לבנר, אשר שאב בהתמדה גדולה מן התלמוד והמדרשים, העתקן לעברית בלשון תנ"ך נקיה וגם הוסיף נופך משלו"²⁸.

עבודתם השקודה של מרגליות, יעבץ ולבנר החזירה את האגדה אל מקומה הראוי בספרות-הילדים העברית. ולאחר 'תרגומן' של אגדות ישראל, הגיע תורן של אגדות העמים, שאף הן תורגמו. (החל בשנות התשעים למאה הקודמת) בקצב גובר והולך ללשון עברית מקראית. רצה הגורל הטוב, כי מפעל תרגום זה פתח באגדות אנדרסן דווקא²⁹, ואחריהן הופיעו עשרות רבות של חוברות (רובן ככולן בהוצאת "תושיה"), שהכילו תרגומים של אגדות גרים ו"אלף לילה ולילה", אגדות רוסיות, סקאנדינאביות, אנגליות וכו'. ויצויין מכנה משותף אופייני לתרגומים אלה, זה והוא — 'עברות' אופיין של האגדות. גיבורי המעשיות, שדיברו בלשונם של גיבורי התנ"ך; זכו כדבר המובן מאליו לשמות עבריים, וגם מקומות מגוריהם קיבלו צליל עברי: הנזל וגריטל היו ל"שלומית ושלמה", וגיבוריו של גוסטאפסון השוודי עברו לשכון בעיר שלם... כל האגדות הללו זכו להצלחה רבה ומובנת; ועל אף הוויכוחים שעוררו, התחילו המחנכים להטיף בהדרגה, כי האם העבריה תספר אגדות לילדית, כי (כדברי י"ח רבניצקי בספרו "מכתבים לבת ישראל", תרע"א) "אזניו של הילד הקטן הרי הן פתוחות תמיד להקשיב ולקלוט אגדות נאות, שנפשו הרכה גמשכת אחריהן והן עושות עליה רושם".

28. "ביאליק ובני דורו", עמ' 323.

29. ראה מאמרי "אגדות אנדרסן בלבושן העברי", "ספרות ילדים ונוער" ה', עמ' 18—24.

משוררים שרים לגשם

מאת : גרשון ברגסון

... כי לימים עוד שבעה אנוכי ממטיר על הארץ
ארבעים יום וארבעים לילה ומחיתי את כל היקום
אשר עשיתי מעל פני האדמה (בר' ז', 4).
את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני
ובין הארץ (בר' ט', 14).

אך הסיפור על המבול אינו המיפגש
הראשון של הילד עם הגשם.
עוד לפני גיל הקריאה הוא עד לתופ-
עת טבע זו, הוא שומע מפי המבוגרים
התרשמויות מן הגשם וסיפורים או שי-
רים עליו. הוא מכיר את הגשם מהתנ-
כות עצמית, הוא קולט אינטרפרטציה
לגשם לפי יחס המבוגרים למים שנתכים
משמים.

אינטרפרטציה זו תלויה בסביבה הטב-
עית, שבו נמצא המבוגר וביחסו האישי
אל הגשם.

בימינו כבימי קדם תלויים חייו של
האדם בגשם. ואין תימה שנתקמו סביבו
מושגים, רגשות, ציפיות, דאגות ומכאן —
נוהגים, תפילות, פולקלור, מיתולוגיה
ואמונה.
כך אצל עמיה העולם ובארצות-תבל וב-
דומה לזה בעמנו ובארץ-ישראל.

א

כשילדינו לומדים את המסופר בספר
בראשית על הגשם ועל הקשת, הם למדים
לדעת, כי הגשם שהומטר על הארץ הביא
לחורבנה. ועוד הם לומדים, כי הקשת
קשורה בגשם ובברית המבטיחה שלא
יישנה הדבר, ואין חשש שאלהים יביא
שנית מבול על היקום.

החרדה שיכולה להתעורר בעקבות ה-
סיפור על המבול, אע"פ שהוא רחוק
מאד, — חרדה זאת נדחקת, ואולי אף
מתאפסת, ע"י הסיפור המרגיע על הק-
שת. והיא, הקשת, מוחשית, נראית לעין,
ובכך גדלה השפעתה.

וכך מחזק לוין קיפניס הרגשה זאת:

קשת קשת בשמים,

מה את מבשרת קשת ?

— לא יהי עוד מבול מים

על פני כל היבשת! (מבראשית 1973).

לפי המשנה נידון העולם בחג על המ"ם, ולכן היו האנשים חרדים בהתקרב עונת הגשמים.

על סמך המסופר בתלמוד אנו למדים על השוני בהתייחסות האישיית לגשם, וכי החלוקה היא מעמדית. מסופר, ביומא כא ע"ב, כי במוצאי יום-טוב של חג הסוכות "הכל צופין לעשן המערכה [העשן של העצים שעל גבי המזבח]: נוטה כלפי צפון — עניים שמחין ובעלי-בתים עצבין, מפני שגשמי שנה מרובין ופירותיהן מר-קיבין [ואז מחיר הפירות יורד]; נוטה כלפי דרום — עניים עצבין ובעלי-בתים שמחין, מפני שגשמי שנה מעטין ופירותיהן משתמרין, נוטה כלפי מזרח — הכל שמחין, כלפי מערב — הכל עצבין".

בהתקרב החג, נעיין בפרשה זאת מאס' פקט אחד, היינו — כיצד משתקף הגשם ביצירתנו לילדים, האם מטופל ברציפות הנושא; האם התוכן והצורה תואמים או חלו בהם שינויים.

לא מקרה הוא שסקירה זאת נעשית בהתקרב חג הסוכות.

שמחת בית-השואבה, ניסוך המים, תפילת הגשם וראשיתם של הגשמים באזורנו בחודש חשון — הם שמביאים אותנו לכך.

בראשית המאה כותב גרזובסקי, כי ילדי ישראל אינם מרגישים את הטבע, אינם יודעים אותו ואינם מבינים אותו; "רוב ילדי ישראל אינם מרגישים כל נועם ויופי בגשם או בקשת" (הדגשה שלי — ג. ב.). אך מאז ראשית המאה נשתנו דבר-רים הרבה. אלה מילדינו אשר מקפידים, על מסורת אבות גם בתפילה יעמדו על השילוב של "משיב הרוח ומוריד הגשם"

בתפילת שמונה-עשרה בעונת החורף. תשומת לבם תופנה לפיוטים המשולבים בתפילת החג.

"ואוצרך הטוב תפתח להשביע מים שוקקה". "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, את השמים, לתת מטר ארצך בעתו ולברך את מעשי ידיך". אך הגשם יעסיק גם ילדים שאינם מורגלים בתפילה.

רבים מילדינו ילמדו לדעת מה גדולה דאגת הוריהם החקלאים בעת בצורת, וי-לדים שאינם בני חקלאים יהיו מוטרדים גם הם בצפייה לגשם, אם הוא איחר לבוא, והדאגה המתלווה לכך מדביקה את הציבור הישראלי כולו, והסיבה לכך מובנת מאליה ואינה מצריכה הסברים.

עם התבגרותם ילמדו הילדים, ישמעו, או יקראו סיפורים ואגדות על הגשם ועל דמויות הקשורות בו: על אליהו (בספר מלכים), על חוני המעגל ועל גיבורים אחרים ששמותיהם קשורים בבצורת בתפילה, בנסים, בעצירת גשמים ובהבאתם.

לפיכך אך טבעי הדבר, כי עם פריחתה של ספרות-הילדים העברית זכה הנושא לביטוי. סקירתנו להלן תתמקד בביטויים השונים של הגשם בשירה בלבד, ומספר משוררים מצומצם יובא לשם הדגמה.

ג

אכן נושא הגשם פופולארי וביטוי שר-נה בעטיהם של משוררים שונים.

ביאליק, שכתב את רוב שיריו לילדים בהיותו בגולה, ודאי היה מופתע מן הסתם תינו באירופה המזרחית, הגשם בשיריו משרה עצבות, הוא "זרזיף טורד", העבים "קוברים את השמש", ערבי הנחל דומים ל"פגרים מתים", "העולם עכור שומם", (עבים חושרים); הגשם הוא "דלף טורד",

(אסרו חג); רק הקשת שונה. הגשם שלפני
ני הקשת הוא כ"ספיר ולשם", וכבוד
אלהים מופיע בקשת. (קשת).

מעטים שיריו של ביאליק בנושא זה.
מן המעט שכתב אפשר לחוש, כי מצב-
רוחו עכור כעולם שבו הוא נמצא.

שירי הגשם של ביאליק אינם שירי-
ילדים מובחרים. גם הלשון אינה מתאי-
מה לגילם.

יש לציין, כי ביאליק משתמש בלשם
כדימוי לגשם, דימוי זה לקוח מתפילת
אף-ברי של הקליר, אשר משתמש בבי-
טוי "בצחות לשם", וראה מה השפעת
הביטוי על משוררים שאחרי ביאליק:
אנדה פינקרפלד משתמשת בביטוי זה
בהרחבת-מה. טיפות הגשם נוצצות מתרו-
צצות "בגבישים של פז ולשם".

מ. דשא מדמה את הגשם "כטיפות פני-
נים גשם לשם".

מעניין איך מלה, שמופיעה במקרא
פעם אחת וכלל לא קשורה במים מצאה
מקומה ליד הגשם. ניתן לשער, שהשימוש
בלשם בא לשם החריזה, אף שהיא נראית
מלאכותית.

שניאור הקדיש לנושא הגשם שירים
רבים יותר. (ולא לגשם בלבד, — הוא כר-
תב גם על הברד ועל השלג — שוב השפעת
הסביבה).

הגשם אצל שניאור בעל דמוי חיובי
יותר. הוא "מפיס נרקיסים נעלבים", טי-
פות זכות" מכות בחלון,
"על השדות ועל הגגות"
נפלו פתאום "צללים רכים".

אל הרחמים מצמיח להם לנחם עניים,
השמש לאחר הסערה יצאה ליבש "דמעות
שמחה", הרוח זוקף ראשי גבעולים, לא-
חר הגשם "נושב ברחמים" הרוח, "השחק

שב וטהר", מבחר המלים השולט אצל
שניאור הם פיוס, זכות, רכות, נחמה,
רחמים, דמעות שמחה, זקיפת ראש —
מה גדול ההבדל בין המועקה אצל ביא-
ליק לבין ההרגשה המעודדת אצל שניאור.

הגשם הוא תופעה חיובית ומביא מטר-
בו לטבע ולאדם. שניאור חוזר לנושא
הגשם בשיר נוסף, שונה בסגנונו ובתוכנו
— באגדה "ננסי מטר". ברדת הגשם,
שאינו מטר אלא "אשדות מרומים" מופי-
עים שדי מים בין הבעבעים, מספרם אין-
סופי "שבעה נופלים, קמים שבעים" הם
מכים ורוקדים ומרעישים, הם מנהלים
דיאלוג עם המקלה.

שניאור מנסה להמחיש את הגשם ומ-
עליו בעזרת הננסים — הגמדים, אך
השפה והדימויים אינם מעודדים פניית
ילדים לאגדה זאת. — "בוקה מבקה ומ-
בלקה", "אילן חומה ומרצפת / בלילה
דלוחה מטרפת".

ועוד נזקק שניאור לנושא שלנו: ב"אג-
דת הקשת" הוא מנסה להסביר "מאין
זה היא באה בעננים"? על דרך האנשה
ובלשון פיוטית הקשת היא השתקפות
של ניצנים שנקטפו באיבם. הוא מתאר
את צבעי הקשת שאינם אלא בבואה של
צבעי פרחים: השושן, הסגל, "אל תגע
בי", דגניה, חלפון, "אל זהר זה ואל גון
זה משתפכות נפשותיהם" והן פורחות
ב"ספירות העליונות". ועוד: בקיץ לע-
תים "זכור אל / את נשמות אבי ואמי /
הפרחים האצילים / שמתו קמלו ונק-
טפו / ותהי נשמתם צרורה / בצרור סמ-
מני אלהים / באגדת פרחי מעלה..."

גם אגדה זו נועדה לילדים למרות מור-
כותה ולשונה המליצית כאשר, כנראה,

הקריטריונים של שניאור לגבי ספרות-ילדים היו שונים מאלה המקובלים היום.

ד

משוררי הדור השלישי לספרות הילדים העברית: הרבו לעסוק בנושא הגשם. בשיריה של מ. לילין שטקליס לגיל הרך (לפי הגדרת המשוררת) מקבל הגשם די-מוי חיובי. מחכים לו והוא בא סוף סוף, אף אם הוא "כה קריר וכה טוב", (שיר הגדי עמ' 20).

בשיר אחר (דין דון — גשם) מתפללת המשוררת לגשם, הכל מצפים לו — הטבע והאדם.

גם מרים שטקליס, כמו שניאור, מתארת את השפעתו של הגשם על הטבע: שבלים יגבהו, דשאים יצמחו, השזיף יצחק, התפוח ייף, וילדים ישבעו, אך מרים שטקליס מוסיפה אלמנט נוסף — בעל-חיים, "שה ועגל, בני וגדי מצפים לידידי". אולם בשיריה על נושא זה לגיל המבוגר גר יותר (יש לי סוד עמ' 40) יחסה לגשם שונה — שלילי. הגשם יורד בלי סוף / גשם בגן וגשם ברחוב / קר ורטוב / לא טוב.

הגשם מביא להרהורי דמיון על נעלים חדשות לאמא "ולא בלויות, קרועות, מ-משות", שזהו הקשר סוציאלי-עירוני, כשם ששניאור הגה בלחם לעניים.

היחס השלילי גובר בשיר — שעמום (עמ' 40): מבחינת הסגנון יש כאן משהו חדש — אירוניה: "כל הבית משתעל / חלילה לך ללכת לטיל", והתוצאה — והיא רצינית — שעמום.

1. ראה שלושה דורות בספרות הילדים העברית, ג. ברגסון, "יסוד", ת"א.

הילד משתעמם והשעמום נמשך "עד התקרה" אין להתגבר עליו. זהו כנראה מצב-הרוח של הילד העירוני, שאינו מגלה בגשם אלא זאת...

אנדה פינקרפלד פונה אל הנושא הן בשיריה הראשונים שהופיעו ב-1931, (שיריים לילדים) והן בשיריה המאוחרים יותר שהופיעו ב-1974 (אני שר מאושר).

נדמה לי, כי אנדה מנצלת את "הגשם" כמכשיר הינוכי. בשיר "בגשם בלי מעיל" מסופר על צעצועים, — הכושי, הדובון, השפן והבובה — שטיילו בלי מעיל ובלי מגפים. הם התקררו ולכל אחד מהם קרה משהו לא טוב.

מוסר ההשכל אינו מאחר לבוא: "אמרו האם מאד נחוץ בגשם לטיל בחוץ? הי-לד מטיל עונש על צעצועיו, חודש ימים לא יוכלו לצאת כי "אסור בגשם לצאת בלי מעיל".

הדידקטיקה בולטת. כך מדברת האם אל בנה או אל בתה, אולם מחנך הרי יביא את האיסור בעקיפין — והוא אפקטיבי והא ראייה, הילד ספג מוסר השכל זה.

בשיר אחר מסופר על ענן גרגרן (עמ' 67) שאכל וזלל את כל התכלת. רוח מבוגרת גרשה אותו — "לך מכאן צא מכאן הגרגרן", ואכן הרוח הצליחה... לא ירד גשם. נצלנו מרעה.

ובשיר סוכה ורוח (עמ' 94) מתפללת אנדה כי "יבואו נא הגשמים", אך תפילה זאת למען מנוחת האדם היא, משום שעייף מן הימים החמים והגשם מביא הקלה. החיוב בגשם הוא, איפוא, במה שהוא עושה לאדם בעקיפין. אילו היינו יכולים גם בימים החמים ליהנות מן הכ-

עימות שבסתו המתקרב, אפשר לוותר על הגשם.

אולם בשיריה המאוחרים מסתמן ה"לך-רוח אחר. ב"מחול טפות הגשם" (אני שר מאשר עמ' 14) הטיפות רוקדות, מש"תוללות, הן גבישים של פז ולשם, הן יפות בשלל צבעים, הן סימפטיות במש"בתן, וגם ב"טרים בוא הגשם" היחס חיר"בי. העצים העייפים מחכים לבואו. והכל מתחדש ב"שמחת הגשם", "במחול טיפות הגשם", ואין אנו למדים בשביל מי הוא טוב ומה תועלת הוא מביא.

הגשם בפני עצמו נחמד לעין ומרנין. בשיר השני יש תכלית ויש תועלת. מחכים לו מי שזקוקים לו, ואכן הם באים על סיפוקם.

ובעמוד 13 "גשם" תיאור קצר על הג"שם, אוביקטיבי, בלי התיחסות אישית. נ. אלתרמן (לילדים) תשל"ד עמ' 27) רואה בגשם גבריות. היורה מרביץ כהוגן, הענן אורב במארב, הוא ענן כארז, נפת"דים מפניו והוא פותח ברז גדול, היורה מפתיע את הכל, את הצפרים את היר"קות. את החתול. כולם דנים בו ונצים "צעירים וזקנים / עציצים וציצים". רק ילדה אחת, בת-שבע מקבלת בשקט את הנטף על האף, היורה. וחשבה דבר חשוב, זהו סדר העולם. כך יש לקבלו, כל אחד וחוקיו, כל אחד ועיסוקיו, והיורה — טוב הוא, בהשפעתו "מתעוררת האד"מה" / "כאן בת-שבע נרדמה". מין חר"קיות שכזו, כך צריך להיות, חילופין לסירוגין בתפקידים. השיר מלא הומור וכדרכו מפתיע אלתרמן בשפה, בדיאלוג, בהומור ובתוכן.

ונסיים פרקנו זה בדברים על הגשם
אצל זאב.

מכל המשוררים שנזכרו אין כמוהו מחבב את הגשם. זאב, שהוא משורר הט"בע ואוהבו, אינו יכול, כמובן, שלא להביע אהבה לגשם.

בסוף הקיץ השדה כמה למטר ומתפ"ל לגשמים (סופו של קיץ).

היורה מגיח בעוז ובסער, ברק ורעם ורוח ים, אך אין הדבר מבהיל, אף לא ילד בן שלוש. הוא "רטוב מכף רגל ועד הראש" / וגומע מים בכל הפה. אמו גוע"רת בו, "הביתה" (השורה למי נחוץ לטיל בחוץ — אנדה, לא טוב ברחוב — שטק"ליס), אך הילד צוחק במלוא הפה. **היורה.** כי היורה מביא חג ובכל המחנה עוברת הבשורה: היורה; וגם להיפך: אם חלי"לה צפויה בצורת, יורד עצב על אדם וניר. אבא לא שר כשעצורים השמים. כשיש בצורת הוא יודע "למה לא ירון הזרוע". כאשר אין גשם, אין טל / אין גמול לעמל.

זהו כובד רובץ על כתפיו, והוא מדביק בו את הילדים.

שירתו חינוכית — דידקטית, אך מעור"דנת משכנעת ומתחבבת.

ה

גם הדור הרביעי של סופרים ומשוררים לילדים בעברית נזקק לנושא הגשם.

בספרים שהופיעו למן שנות הששים יש, בדרך כלל התיחסות חיובית לגשם.

נורית זרחי מקבלת את הגשם באלפי חלילים, (אני אוהב לשרוק ברחוב עמ' 30) כשהגשם מפתיע מריעים לקראתו:

העצים הרוזים בחצר,

הדרורים על הגג

כתת הקוצים בפנה

ושבלול הגנה

עולם מצומצם, קרוב לילד, לא מופשט
אלא מוחשי, בלי פילוסופיה רחבה ובלא
השקפת-עולם. קליל משעשע.

תרצה אתר מביטה בגשם ברוח טובה,
באופטימיות. הגשם קשור בערב :

ערב יורד

וגשם יורד

וחושך יורד על העיר,

צירוף זה יש בו כדי להבהיל קצת,
להפחיד, אך האם מתערבת ומרגיעה, כי
"הגשם גבור והגשם יפה" והוא מביא
תועלת לעצים. והעצים יתנו לנו צל ו"הק"
ריר" הוא נעים, נעימות זו תגדל כאשר
הצפורים יזמרו וישרקו.

ריאליה. אינה ניזקקת לשום דימויים
ולא "להתילדות" אך גם בשיריה העולם
מצומצם לגן שהילד ילך אליו ולעצים
שבו.

עליזה סטרווד (צמד חמד 1973) מקב-
לת את הגשם בגיל. הילד ישיר לו שיר
וירקוד בשלולית. אין חדש לא בתוכן ולא
בצורה : הילד ילבש מעיל, וינעל מגפים
(אנדה) יחוש טפות בפה (זאב) והן יור-
דות על המצח ועל האף (אלתרמן).

דבורה בן-נר (קונצרט בגן 1973) מבי-
אה את הגשם כחלק של "דוד של חורף"
(זה גם השיר). דוד זה "טופף בעליצות

על הגג", הוא מופיע ב"סחרחורת שכ-
זאת" ובה "רוח-סער-גשם-שלג", אך יש
בו, בדוד, "עליצות של חג", הוא מביא
מחול (אנדה) ותזמורת, הוא רוקד ושר-
פך דליים של גשם. דימויים הרבה בשירה,
אך כולם משרים אותה נעימה.

גם בשירה "קשת בשמים" מופיע הג-
שם. גם בשיר זה נזקקת המשוררת להא-
נשה. השמש ראתה "זה יום אפור / יום
של גשם, יום של קור". אך מהר מאד
שלחה קרנייה וצבעה צבעי הקשת. ואז...
פסק הגשם. מנין לקשת צבעים אלה ? מן
הפרחים : כלנית, חמנית, רקפת, ירק ע-
לים וסיגלים, אין חדש. כך תיאר כבר
את הקשת שניאור. ודבורה בן-נר עושה
זאת ביתר-חן וקלילות ובהתאמה טובה
יותר לילד.

לסיום כדאי להזכיר, כי הנושא ממשיך
להעסיק את הכותבים למען ילדים, וה-
עיתונות לילדים אינה חדלה מלתת ביטוי
לגשם מידי שנה בגליונות, שמופיעים ק-
רוב לחג הסוכות.

בדרך כלל הגשם-היורה טוב, עליז, מר-
נין, מנגן, מפליא, מביא ברכה, הכל שמ-
חים לו.

כברת דרך ארוכה "עבר" הגשם מרא-
שית המאה ועד ימינו.

"ימים נוראים" בספרות ילדים

מאת : לאה חובב

(עיון במספר מוטיבים)

עניינו של מאמר זה איננו להקיף את כל ספרות-הילדים העוסקת ב"ימים הנוראים", ואף לא את כל סוגיה. הוא מצטמצם בעיקר לאותם סיפורים שהותאמו לקריאה וללימוד בבתי-הספר הדתיים, הן במקראות לבתי-הספר והן בעתונות הילדים, כגון "הצופה לילדים".

במכוון אין מוזכרת כאן "ספרות ילדים דתית", שכן מושג זה הוא בעייתי כשל-עצמו, והוא קשה בעיני כמו המושג "ספרות דתית" בכלל. אך לא כאן המקום לדון בכך. בדברי אעמוד על עקרונות ספרותיים כלליים, שעל פיהם יש להעריך את הספרות לילדים, עם שאנסה להדגיש את הערכים הדתיים המיוחדים העולים מספרות-ילדים זו. לשם כך אנתח מספר יצירות תוך בחינת החיובי והשלילי שבהן מן הבחינות הספרותיות והערכיות כאחד.

א

החגים תופסים בלוח השנה העברי מקום מרכזי. מטבע הדברים הם הצמיחו ספרות עניפה, שבה באו לכלל ביטוי חוויות החגים השונים, משמעותם הדתית-רעיונית, תיאורי הווי שלהם בתפוצות ישראל, והמחשה סיפורית לקיום הדינים השונים הקשורים בכל חג. כל חג ואורתו המיוחדת, מנהגים מרשימים והווי מיוחד — וביטוי להם בספרות, שכן, החוויה הדתית-רגשית מחפשת להם מוצא, אם בשיר ואם בסיפור.

לספרות רחבה במיוחד זכו "הימים הנוראים" הן בגלל משמעותם העמוקה כימי-הדין, ימי חשבון הנפש של הפרט והכלל, ימים של סליחה ותשובה, והן בגלל עוצמת החוויה הרגשית המתלווה לעומד בתפילה בפני בית דין של מעלה. בצד התפילות הרבות המיוחדות ל"ימים הנוראים" ומרוכזות ב"מחזור", קיים הצורך

הנפשי לתת ביטוי לרגשות של חולין, שאין להם ביטוי בתפילה. כך נולדו הרבה סיפורי זכרונות, מהם חוויות ילדות של המספרים וחוויות אחרות. לא כל היצירות המסוגלות כיום כספרות ילדים ל"ימים הנוראים", נכתבו מלכת-חילה למען הילדים. אף כאן אירע אותו דבר שאנו מכירים בספרות הילדים הקלאסית. סיפורים שנכתבו מעיקרם למבוגרים, "כבשו" אותם הילדים. רבים מהם נכללו בכריסטומאטיות מהן כלשונון ומהן בעיבודים. כנגד זה, יצירות רבות הן שנכתבו במיוחד לילדים, אם כדי ליצור אוירה מתאימה ל"ימים הנוראים", ואם לשם הבהרת מושגים מופשטים בדרך של סיפור מהנה ועלילה מושכת.

ב

מה הם המוטיבים המרכזיים האופייניים לספרות הילדים על "ימים נוראים"? המוטיב הראשון הוא "סליחות", והוא קודם ל"ימים הנוראים", לפי שימי הסליחות קודמים להם. האופייני למוטיב זה הוא חווית הילד הקטן ההולך ל"סליחות" בלילה עם "הגדולים"³. רצונו של הילד הקטן להיות גדול, שהוא מוטיב מרכזי בספרות הילדים בכלל, עולה אף כאן. כאשר חוויה זו טבועה בחותם האמת, היא מרשימה את הילד הקורא והוא מזדהה עם גיבור הסיפור. ההתרגשות שבהליכה בחשיכה, היכולת לקום בטרם שחר כשאר בני המשפחה המבוגרים, וראיית הנוף הלילי הבלתי מוכר לילד הקטן — פועלים על נפש הקורא ומגבירים בו את החוויה של אמירת "סליחות" לקראת "הימים הנוראים".

1. "בספר המועדים", ראש השנה ויום הכפורים, הוצ' דביר, רוכזו הרבה זכרונות, כגון: "ראש חודש אלול", שלום אש, עמ' 9—13; "אלול", ז' י' אנכי, עמ' 14—17; "ליל סליחות", מ' י' ברגוריון, עמ' 28—29, ועוד הרבה.

2. א. בסיפורו של ש' עגנון "החליל", "הליכות ישראל" לכתה ג', עמ' 215—217, הושמט, דרך משל, משפט המופיע במקור: "וליסלו ממנו לא היה יכול מחמת איסור מוקצה". השמטה זו אינה בדין. וכי רע הדבר אם ילמדו הילדים מושגים ודינים אגב קריאת הסיפור?

ב. דרך משל, הסיפור "אם לא למעלה מזה", כל כתבי פרץ, חסידות ספר ראשון, עמ' נא—נה,

ג. "רבי אמנון בעל נתנה תוקף", "הצופה לילדים" כרך ד', תש"י, עמ' 4—5.

ד. "מעשה ברבי אמנון", עיבד אפרים דיזהב, "הליכות ישראל" לכתה ד', עמ' 199—201.

ה. "סליחות", ש. בןציון, "מכלול" (ראשית מכלול), עמ' 5—6. והחוויה ל"סליחות", מאת ש. לוי, "פסיעות חדשות" לכתה ו', עמ' 254.

3. ראה הערה מס' 2 ה.

דוגמא לחווית אמת כזו יכול לשמש הסיפור "לסליחות" של ש. לויין, בו מובאים רגשות הילד וחולשותיו :

אותו לילה ראשון לסליחות כמעט לא נתתי תנומה לעפעפי : חושש הייתי שמא תתקפני שינה, ולא אשמע דפיקותיו של השמש...

בסוף הסיפור משווה המספר-הילד את ימי הסליחות לליל תשעה באב, והתמיהה הילדותית מובעת בחותם של אמת פנימית :

... הפעם ראיתי בית-כנסת מלא כולו באישון לילה, ותפילות הסליחות והרחמים נאמרות בדבקות יתרה, ובתפילות אין זכר לא לנבוכדנצר ולא לטיטוס הרשע.

ברם, לפתחם של סיפורים "חינוכיים" אלה אורבת הסכנה של "דידאקטיות" מופרזת, הפוגמת בכל יצירה לילדים. אם כוונת המספר לחנך את הקורא הצעיר על פי דוגמא של "גיבור חיובי" הפועל בסיפור בשלימות ובלי פגם, לא ישיג את מטרתו. הילד הקורא אינו מסוגל להזדהות עם דמות נשגבה שאין בה כל חסרון. לכל אדם חולשות ופגמים, וכן לילד, ורק דמות "עגולה" המתגברת על חולשותיה, תוכל לשמש לילד מקור להזדהות ולחיקוי.

הסיפור "אברהם קם לסליחות" ליעקב רימון⁴ הוא דוגמא לסיפור הבא לחנך על פי "גיבור חיובי" מושלם, שהמטרה הדידאקטית של המחבר הרסה בו את האמת הפנימית וציירה גיבור מזויף ומתקתק. דוגמא לאי-אמת כזו ניתן למצוא בדברים הבאים :

כשמגיעה שעת מנחה עוזב אברהם את המשחק הלוהט בכדור-רגל ונכנס במהירות-הבזק לבית-הכנסת, רוחץ ידיו מן הכיור, מוציא סידור מן הארון ומתפלל עם הציבור. על פי רוב מתנועע אברהם בשעת-התפילה... (שם, עמ' 195)

אין כאן כל זכר למאבק פנימי בלב הילד, הנקרע בין הרצון להמשיך ולשחק עם חבריו, ובין החובה ללכת להתפלל. ילד זה מתנשא מעל המאבקים האופייניים לכל ילד ואפילו מבוגר. בהמשך הסיפור מתאר המחבר את טיפולו המסור של אברהם בסגי-נהור זקן, מוליכו לבית-הכנסת ולביתו, "קורא לפניו פרק בתנ"ך או בשולחן-ערוד", "והיה עושה את מעשהו הטוב בשקט ובצנעה מבלי שידעו אחרים על כך" (שם, עמ' 195). נראה לי שיש כאן הגזמה, אך ביותר צורמים התיאורים החיצוניים של הגיבור : "תמיד הוא מחייך, ועיניו נוצצות ומבריקות". או : "אברהם הילד החמוד והחביב על הכל". ספק רב בעיני אם ימצא סיפור זה מסילות ללב הילדים הקוראים.

4. "לסליחות", ש. לויין, "הליכות ישראל" לכתה ו', עמ' 254. ראה גם "ספר המועדים" עמ' 29—30.

5. "אברהם קם לסליחות", יעקב רימון, "הליכות ישראל" לכתה ד, עמ' 194—197.

דמות נוספת, האופיינית למוטיב ה"סליחות" הוא הצדיק הנסתר, שמעשיו הם עיקר, והוא מקיים בפועל את העזרה שבין אדם לחבירו, ואגב כך הוא מתפלל ואומר "סליחות", ולא דווקא בבית-הכנסת. סיפורו של י. ל. פרץ "אם לא למעלה מזה"⁶, הוא דוגמא לכך.

ג

מוטיב מרכזי שני, החוזר בכמה יצירות לילדים, הוא הבהרתם של המושגים "שנה" ו"ראש השנה" לילד הרך. מושגים אלו הם מופשטים, ולכן הם למעלה מהשגתו של ילד קטן. עם זאת, השתדלו המחברים להמחיש ולהבהיר לילדים את מלוא המשמעות העמוקה של ראש השנה בדרך שהילד יוכל לקלוט דברים עמוקים, הנשגבים מבינתו.

כאן יש ברצוני להתעכב על שני סיפורים: האחד, "גברת תו—שין—יוד—דלת" לרבקה אליצור, שנתפרסם לראשונה בעתון "הצופה לילדים"⁷, והאחר הוא הסיפור "יום הולדת האדמה", ללוי קיפניס⁸. ההבדל בין שני הסיפורים הללו הוא לא רק בהגדרת מושג שונה, אלא בכל הגישה למהות ראש השנה ודרך המחשתו לילד הרך. סיפורה של רבקה אליצור מבהיר את המושג "שנה חדשה", ואילו לוי קיפניס שם את הדגש על "ראש השנה", אך דבריו מופנים אל הילד הלא-דתי, שהווי ראש השנה אצלו הוא הווי של חולין, אף על פי שגם בסיפורו נזכרים כמה מצוות ומנהגים דתיים, כגון: תקיעת שופר, טבילת חלה בדבש, בצד משלוח פרחים וכרטיסי "שנה טובה" לברכה (שם, עמ' 6).

גיבורי הסיפור "גברת תו—שין—יוד—דלת" הם שני אחים, יוסי בן החמש, המתקשה להבין את המושג "שנה חדשה" ואת שמה המשונה, ואחיו הגדול שמעון, המתקרב לגיל בר-מצוה, היודע כל-כך הרבה, והוא המשיב לאחיו על שאלותיו. הדמויות הן עגולות, אמיתיות. מתוארים יחסי-אחים טיפוסים הלקוחים מן המציאות ומשכנעים את הקורא הצעיר והמבוגר כאחד באמיתותם. המושג המופשט "שנה" הופך בתיאור שבפי האח הגדול למוחשי מאד:

שיירה ארוכה של קרונות גדולים רתומים לסוסים לבנים מתקרבת ובאה... מושכות הסוסים הזוהרים בראש השיירה נתונות בידי דמות משונה, אשה גבוהה... מחזיקה

6. ראה הערה מס' 2 ב.

7. "גברת תו—שין—חית", רבקה הרשקוביץ, "הצופה לילדים" כרך א' חוברת 30, כ"ו אלול תש"ז (11.9.1947), עמ' 352—353. נדפס שנית בשם "גברת תו—שין—יוד—דלת", בספר "מועדים לילדים" לרבקה אליצור (הרשקוביץ), הוצאת "מורשת" ת"א, עמ' 9—16.

8. "יום הולדת האדמה", לוי קיפניס, "חגי" (חג שמח) הוצ' טברסקי, עמ' 6—10.

9. המספר סיפור זה לילדים יכול להפכו בנקל ל"אקטואלי", מבלי לפגום בו כלל, על ידי שינוי קל של השם, כגון: "גברת תו—שין—למד—זין", כדרך שנהגה המחברת כשכינסה אותו בספרה בהדפסתו השנייה.

במושכות... פניה מכוסים צעיף סמיך ואי־אפשר היה לראות אם יפה היא או כעורה,
טובה או רעה... (שם, עמ' 12—13)

התיאור של שנים־עשר הקרונות (המסמלים את חדשי השנה) הוא ריאליסטי וסימבולי כאחד, כשם שפני השנה המכוסים צעיף ובלתי ניתנים לחדירה לנסתר — הם רבי משמעות. בקרונות מתוארים הדברים הידועים, כגון הגי־ישראל שבכל חודש, אך עם זאת מציין המספר:

הרבה יותר ממה שיכולתי לראות נעלם ממני. בכל קרון היו ארזים גדולים, מכוסים
באותו צעיף סמיך שבו כסתה את פניה גם האשה המזורה... (שם, עמ' 15)

המושג "שנה חדשה", על הידוע בה והבלתי ידוע מראש, מומחש בסיפור זה בדרך מרתקת ומעמיקה, שגם קטנים ימצאו בה תשובה לשאלתם, אם כי בדרך ציורית ומושאלת. וככל שיגדל הילד, יוכל להבין את הסמליות הכלולה בציורים המוחשיים שלפניו וייהנה כפלים.

ולפי שהתיאורים שבסיפור אינם ריאליסטיים לחלוטין, אך גם בגדר בדייה אינם, שמה המחברת בפי הילד הקטן את השאלה האופיינית לילדים בכלל: "באמת — באמת ראת בעיניך את כל הדברים שסיפרת?" והתשובה האמיתית אינה מאחרת לבוא: "אינני יודע... אולי לא באמת־באמת, אולי רק בחלום..." דברים אלו, הניתנים דרך דיאלוג קצר של ילדים, קטן וגדול, משקפים את תביעתו של הילד לדעת אם המסופר הוא "אמת", ותשובת הסופר שאיננו "משקר" לילד, אך יודע שגם החלום יתקבל אצל הילד כאמת...

סיפורו של לוי קיפניס, "יום הולדת האדמה", הוא חד־ממדי: חסרה בו המשמעות העמוקה שמאחורי הדברים, שתגרום הנאה גם לקורא המבוגר. הילדות המ־שוחחות על ראש השנה אינן מתלבטות, כיוסי שבסיפור הקודם השואל בתמימות: "הראית פעם שנה?" בסיפור זה מעלה המבוגר, אמה של תמי, את הבעיה: "מה זה ראש־השנה?" וכשאחת הילדות משיבה: "...כמו יום הולדת", מבהירה האם: "בראש השנה נברא העולם... בראש השנה נבראה הארץ וכל אשר עליה" (שם, עמ' 7). וכאשר משיבה האם על השאלה "בת כמה היא?" (האדמה), גולשת השיחה בפי הילדים לפסים נמוכים, צחוק והומור, כביכול, לפי תפישת הילד הקטן את המושג יום־הולדת, ובבת אחת מתרחקים אנו מכל השגב של "בריאת העולם" וראש השנה כערכים עמוקים בעלי משמעות עליונה:

— או — או — או, זקנה שכזאת — קראה שפרה, ותמי הוסיפה:
— איך אפשר לחוג את יום הולדת האדמה? נגיש לה בובה למתנה?
— ניתן לה סוכריות...
— שוקלדות...
— עוגות...

וכל החברות צחקו בקול. (שם, עמ' 8)

תגובה זו היא חילונית לחלוטין, ואינני מאמינה שילדים דתיים, ואפילו קטנים, היו מגיבים כך. המבוגר, האם, אינו מנסה כלל לתקן את הרושם שנוצר. מחבר הסיפור ממשיך בקו מחשבתן של הילדות (שעיצב...), ואמנם נערכת חגיגת "יום הולדת" לראש השנה בדרך "מקורית" ביותר: תמי מסדרת בגנה ערוגה של פרחים ועליה כתובת:

יום הולדת האדמה

שנה טובה.

את חברותיה היא מזמינה כדרך שמזמינים לחגיגת יום הולדת:

חברה יקרה,

אני מזמינה אותך ליום הולדת האדמה.

החגיגה תהיה ביום א' של ראש-השנה, בשעה 4 אחר-הצהריים, בגן מאחורי ביתנו.

תמי • (עמ' 9)

אף כאן מצטרפת האם בהגישה את הכיבוד, ומדברת אל הילדות כלשונן:

האדמה שלחה אותי אליכן! — אמרה — היא מודה לכן על חגיגת יום הולדתה ...

והחגיגה מסתיימת "בשיר האדמה"...

דומה, שאין צורך להרחיב את הדיבור על סילוף משמעותו של המושג "ראש השנה" כפי שהוא מומחש בסיפור זה, הן בשיחת הילדות והן בהווי המתואר. ההאנשה הופכת כאן למגרעת. יש כאן התנכרות לכל המושג "ימי-הדין" על כל המשתמע מכך.

אביא לדוגמא סיפור נוסף, שבו נוכל למצא הסבר "מסורתי" למושג ראש השנה. ב"שופר הגאולה" לג. רוזנטל¹⁰, אומר הילד יוסי לישיש שהוא פוגש (בחלום): "הולך אני לקראת השנה החדשה, למצוא את ראש השנה". בביטוי זה ניכרת התפיסה התמימה של ילד. תשובת הזקן מעמידה את הילד על המשמעות העמוקה של ראש השנה, המכונה בתורה יום "זכרון תרועה" (ויקרא, כ"ג, כד):

אין ראש השנה של היהודים חג התחלת השנה בלבד — כדרך כל העמים ... בימים

אלה זוכרים כל בני-ישראל בכל תפוצותיהם את כל מעשיהם — הטובים עם הרעים —

אשר עשו במשך השנה שחלפה, אם לשבח זכו או לעונש ידונו ... (שם, עמ' 4)

לא הגיל של הילד הקורא הוא הקובע את הצד הרעיוני-מהותי של הסיפור, אלא הסופר-המחבר. גילו של הילד יכתוב רק את הדרך בה יובהר לו הרעיון. לכן, סיפורי הילדים שאותם נבחר להביא לפני ילדים המתחנכים על מסורת אבות, צריכים

10. "שופר הגאולה", ג. רוזנטל, "הצופה לילדים" כרך ג, תש"ט, עמ' 3—7.

להיות מותאמים להם הן מבחינה רעיונית והן כסיפורים אמנותיים בעלי אמת פנימית.

ד

מוטיב שלישי בסיפורי "ימים נוראים" הוא **השופר**. הואיל "ולשמוע קול שופר" היא המצווה המרכזית בראש השנה, נכתבו על כך סיפורים רבים. אף כאן תופס מקום מרכזי הילד הקטן, הזוכה לתקוע בשופר, דבר הנחשב לאמנות קשה אף לגדולים. בסיפור "כיצד ניצח איתן את השטן" לבנימין צביאלי¹¹, ובסיפור "שופר הגאולה" לג. רוזנטל¹², מנצחים הילדים גיבורי הסיפורים את המבוגרים, "ומצילים" את הקהל בבית-הכנסת בראש השנה על ידי תקיעה רהוטה בשופר. יש בכך סיפוק נפשי-פסיכולוגי לילד הקורא המזדהה עם הילד-הגיבור המוכשר מן המבוגר. כעין פרק ב' נותן בנימין צביאלי בסיפור "שוב ניצח איתן את השטן"¹³, אך כאן התקיעה היא אצל ילד חולה, שהיא מצווה לעצמה.

נושאים נוספים הקשורים לתקיעת שופר ומוצאים ביטויים בסיפורים הם: שופר מיוחד, בסיפור "השופר הקדוש"¹⁴, סיטואציה מיוחדת, כגון השואה, בסיפור "בזכות שופרו של ישראל" לאבי נחום¹⁵, ומיהו הראוי לתקוע בשופר (פרט לילדים...), במעשייה העממית "אשרי העם יודעי תרועה"¹⁶. אף החוויה המרגשת של הילד השומע את קול השופר מצאה את ביטוייה בסיפורים¹⁷.

ה

מוטיב מרכזי המביע את משמעות "הימים הנוראים" הוא **החזרה בתשובה**, המעשה הטוב המעיד על השיבה האמיתית. כאן יש לחזור ולהדגיש, כי דמויות

11. "כיצד ניצח איתן את השטן", בנימין צביאלי, "הצופה לילדים" כרך א', אלול תש"ז, חוברת 30, עמ' 359—361.

12. ראה הערה 15.

13. "שוב ניצח איתן את השטן", בנימין צביאלי, הצופה לילדים כרך ג, תש"ט, עמ' 7—8.

14. "השופר הקדוש" (מסיפורי תימן), לפי יוסף שער, "מכלול" א, עמ' 261—262.

15. "בזכות שופרו של ישראל", אבי נחום, "הצופה לילדים" כרך א, תש"ז, עמ' 356—357. כדאי לציין סיפור נוסף שעניינו השואה וגבורת העמידה במבחן; "יום כפור מאוחר במחנה המוות", מ. פרגר, "פסיעות חדשות" לכתה ו' עמ' 260—261.

16. "אשרי העם יודעי תרועה", עיבד ז. גנון, "הצופה לילדים", כרך ג, תש"ט, עמ' 10—11. בסיפור זה מודגש הייחוד הלאומי של היהודי ופסילתו של המומר המאבד את יכולת התקיעה בשופר.

17. "בראש השנה", ש. בר-ציון, "הליכות-ישראל" לכתה ג', עמ' 205—206.

שעמהן יוכלו הקוראים להזדהות הם רק גיבורים שיש בהם חולשות, שעוברים עבירות קלות ואינם שלמים וטובים. גיבורים אלה המכירים בקלקלתם, מתגברים על יצרם ושבים בתשובה, הם הגיבורים הרצויים.

יוסי הקטן, ב"סיפור לראש השנה על יוסי והגברת הזקנה" לרבקה אליצור¹⁸, הוא ילד ככל הילדים, האוהב להרגיז את הגב' לוי, לצלצל בדלת ולברוח (שם, עמ' 24). זהו כעין משחק מחבואים האהוב על הילד הקטן, מבלי להתחשב בהטרדה שהוא מטריד את המבוגר. אך יוסי זה מתנהג אחרת, "חוזר בתשובה", כשהוא נתקל בגב' לוי הזקנה החולה. יש בסיפור זה אמת פסיכולוגית וכן הווי מסורתי בתיאור ראש השנה.

סיפורו של אפרים די־זהב "תשובה מעבירה את רוע הגזירה"¹⁹, אף הוא עוסק בחטא ובחזרה בתשובה. אלא שכאן חוטא הילד כלפי חבירו בן־גילו. יחסי ילדים, בהם רגשות קנאה, תחרות, חרטה ולבסוף ידידות, באים על ביטויים בדרך חווייתית מרתקת. אין הסיפור בא ללמד ולחנך, אלא דברי אמת הם, שהמעשים המתוארים בו מדברים בעד עצמם ומשפיעים על הקורא השפעה בלתי אמצעית.

סיפור נוסף שעניינו חזרה בתשובה הוא "הראי החכם" לג. רוזנטל²⁰, אלא שגיבורו הוא אדם מבוגר, והראי הוא המורה לו את מראה פניו וחטאיו, רעיון סמלי ומופשט (מזכיר את "תמונתו של דוריאן גריי" לאוסקר ויילד), ומסופקתני אם ידבר אל לב הילד.

1

אתעכב על מוטיב נוסף הקשור במיוחד ליום הכיפורים, והוא **הצום**. כל ילד קטן רוצה לצום ולהידמות למבוגרים, כשם שהוא רוצה להשכים ולקום ל"סליחות" כמוהם (כנ"ל). הקושי לצום אינו נחלת הילדים הקטנים בלבד, אך דווקא משום שהוא קשה, ולמרות שעדיין אינם חייבים במצווה זו, הם מנסים להתמודד עמה ולצום.

אמנה שלושה סיפורים שעניינם מוטיב הילד הצם: "היושב בתענית" לש. בן־ציון²¹, בו האב מושיט פרוסת חלה לבנו הקטן שלא עמד בנסיון. ה"סיפור על

18. "סיפור לראש השנה על יוסי והגברת הזקנה", רבקה אליצור "שלוש לך אורחת", הוצ' מורשת, עמ' 24—27.

19. "תשובה מעבירה את רוע הגזירה" (מסיפורי ירושלים), אפרים די־זהב, "הצופה לילדים" כרך ה, תשי"א, עמ' 16—17.

20. "הראי החכם", ג. רוזנטל, "הצופה לילדים" כרך ד, תשי"י, עמ' 21—24.

21. "היושב בתענית", ש. בן־ציון, "הליכות ישראל" לכתה ג, עמ' 213—214.

ילד קטן ביום כיפור" לרבקה אליצור²², מתאר לא רק את נסיונו של דוד הקטן לצום, אלא יש בו העמקה במשמעות יום הכפורים בכלל, ומצוות כיבוד אב ואם בפרט:

אמר האיש הזקן: ילד קטן אינו חייב לצום.
אבל אפילו ילד קטן חייב לשמוע בקול אביו. (שם, עמ' 35).

ההפתעה של הילד הקורא, כהפתעתו של הגיבור, הנוכח לפתע לדעת, שעל אף כל מאמציו לקיים מצווה — דווקא חטא, משפיעה על הקורא ומחדדת את משמעות קיום המצוות בכלל. בהעמידה כך את הדברים, נאמנה המחברת למהותן של המצוות עם היותה נאמנה לנפש הילד הקטן על שאיפותיו ולבטיו.
גם סיפורו של לוי קיפניס "זכאי"²³, מצייר לפנינו את הילד הצם. אך שלא כבסיפורים הקודמים, מצליח חנינא בן העשר, לגמור את הצום. המחבר אינו מתעלם מקשייו, מרעבונו ומן הנסיונות שהוא עומד בהם. לבסוף שמחים אנו עם הגיבור הקטן שגבר על הקושי ויכול לו. בכך נותן לוי קיפניס דמות עגולה, מציאור תית ואמיתית, שהקורא הצעיר יכול להזדהות עמה. בסיפור זה יש הרבה מן ההווי של יום הכיפורים המסורתי על תפילותיו ואמונותיו, אף שחלום ומציאות משמשים בו בערבוביה.

העליתי בדברי מקצת מן המוטיבים המרכזיים העוברים בסיפורי הילדים על "הימים הנוראים". לא נגעתי בשירים, כי זה עניין לעצמו. פעמים מצוטטות במקרה אות הסליחות מן המחזור — אך אין לקרוא לכך "ספרות-ילדים", ופעמים נכתבים שירים מיוחדים לילדים, אך גם בהם פשה לעתים נגע הדידאקטיות המופרזת, ולא אפרט.

לסיכום: כל יצירה שיש בה ביטוי של חוויית אמת, כל ציור של דמויות אמת הפועלות בעלילה אמנותית המעלה ערכים המתאימים למסורת ישראל ולמהותם הפנימית-דתית של "הימים הנוראים", ראוי להביאה לילדים בבתי הספר הדתיים לקראת ה"ימים הנוראים", ימי הדין, בצד לימוד התפילה והפיוטים שבמחזור.

22. "סיפור על ילד קטן ביום כיפור", רבקה אליצור, "שלום לך אורחתי", עמ' 32—35.

23. "זכאי", לוי קיפניס, "חגי" (חג שמח), עמ' 16—20.

דמויות

פגישה עם סופר הילדים בנימין טנא

מאת : פנינה קרון

לדיוק ולעובדות. שכן מאז שעמדתי על דעתי כסופר חלמתי לכתוב פרוזה, ואף פירסמתי פרקי-פרוזה ראשונים ב"גליון-נות", בעריכתו של יצחק למדן ז"ל — כשנה לאחר עלותי ארצה לפני ארבעים שנה. ב-1947, בשובי משליחות של שנה וחצי בפולין, כתבתי ספר-פרוזה למבוגרים, שאושר לדפוס על-ידי הוצאת ספרים מכובדת, אך אני גזזתי ברגע האחרון ממש. עתה, לאחר שנים, אני יכול לקבוע בסיפוק: טוב שהיה לי הכוח הנפשי לגנוז אותו. אך אין זאת אומרת שבמעשה הגניזה סתמתי את הגולל על חלום כתיבת הפרוזה שלי. אם נסוגתי אילו פעמים — הרי זה מתוך החשש שהיה בי בפני המדיום הזה, הדורש יריעה רחבה, היקף גדול.

שאלה : האם תשובה זו מסבירה את המיבנה המיוחד של "בצלו של עץ הערמון" ו"קורות כיתה אחת" הבנויים סירורים-סיפורים, מעין חוליות בשרשרת, כאשר לכל סיפור קיום עצמאי ואין הוא תלוי בקודם לו ובזה שאחריו ?

לא-מכבר יצא לאור ספרו האוטוביוגרפי השני של בנימין טנא "קורות כיתה אחת". הספר, שהוא כעין המשך ל"בצלו של עץ הערמון", זכה להצלחה רבה ול-התעניינות הקוראים הצעירים.

בנימין טנא הוא כיום בן 61 שנה ומ-אחוריו ארבעים שנה של עבודה בשדה הספרות — כמשורר ("שירים ופואמות", "הזמיר", "קציר הפלא", "מזמור לחג"), כמתרגם שירה ("שירים ובלאדות" מאת איציק מאנגר, שירי יוליאן טובים, "המנונות" של יוזף ויטלין, מתרגם פורה מפרוזה בפולנית ויידיש, וכן — מזה 30 שנה — עורך "משמר לילדים".

שאלה : ספרך "בצלו של עץ הערמון" ו"קורות כיתה אחת" יצאו לאור בשלוש השנים האחרונות. כיצד תסביר את העובדה שהתחלת לכתוב פרוזה ב"איחור" רב כל-כך ?

תשובה : יכול הייתי לפטור אותך ברוח בדוחה: "כשהוא צעיר, אומר דברי שירה" — וכו', אלא שאז חוטא הייתי

בטרם תנועת-נוער, ויש בו — בצד הומור רב ושימחת-חיים — מוטיבים קשים של שכול ויתמות שנהפכו לחלק מן החיים שלנו בארץ הזו.

שאלה : בשני ספריך המתארים הווי ילדים בפולין, הרחוקה בזמן ובמקום, הצלחת ליצור הרגשת קירבה רבה בין הקורא הישראלי הצעיר והילד היהודי בגולה. האם אתה מודע להישג זה שבכ-תיבתך

תשובה : בכתבי את הספרים הנ"ל נת-לו לי ספקות לא-מעטים : כיצד יקבל הקורא הצעיר, הישראלי, את "חבריו" הרחוקים כל-כך ? האם לא תרתיע אותו הזרות ? ככל שהתקדמתי בכתיבת הספ-רים, נתברר לי שעולם הילדות אחד הוא, וכי סולם-הרגשות של הילד, אחד הוא בכל מקום ובכל זמן. שעל כן עשוי גם ספר על ילדי וארשה הרחוקה להיות קרוב ללבם של ה"צברים" שלנו. מן הה-דים שהגיעונו לאחר הופעתם של הספ-רים בשוק למדתי לדעת שספקותי היו ספקות-שוא.

שאלה : מה הניע אותך לפנות לספרי-אוטוביוגרפיה דווקא ?

תשובה : אל-נא תשכחי שאני יליד וארשה. וכשאומרים "וארשה", אי-אפשר להתעלם ממרד גיטו וארשה ומכל אותן עלילות נוראות, שנתרחשו באותה עיר. שאלתי את עצמי : כיצד זה קרה שדווקא קומץ היהודים בגיטו, הם שהתקוממו באירופה הכורעת תחת עול הנאצים נגד מכונת-המלחמה הגרמנית האדירה ? ויר-תר מכך הציקה לי השאלה : כיצד זה קרה שמרדכי אנילביץ', שאותו עזבתי

תשובה : כיוונת לאמת. חששתי ממסג-רת רחבה מדי, ולכן בניתי את הספר לבנים-לבנים, שנצטרפו לפסיפס. אך חשש זה חלף-עבר, וספרי השלישי, שאת כתי-בתו סיימתי זה-עתה, ואשר שמו הוא "אלה תולדות מור", עשוי רצף אחד. האחדות שבו אינה ניתנת להפרדה. כל פרק אינו כיחידה בפני עצמה בעלת קיום משלה, אלא חלק מן השלמות.

שאלה : הספר "קורות כיתה אחת" הינו מבחינה כרונולוגית המשכו של "ב-צלו של עץ הערמון". בספר הראשון היית כ"אני המספר" בן 12—10. בשני בן 14—12. האם הספר השלישי — "אלה תול-דות מור" — נכתב כהמשך לשניים ש-קדמו לו ?

תשובה : רוצה הייתי להשלים את תאור פרקי-החיים שבשני ספרי הראש-נים בספר אוטוביוגרפי שלישי, שיח-תום את תקופת הנעורים וההתבגרות ש-לי, ובו אתאר פרקי חיים שלי ושל חברי, גילאי 16—14. יש לי אפילו שם לאותו ספר שלישי והוא : "מיקדש נעורי". אם אזכה לכך, אחתום שלושה מעגלים עיק-ריים ביריעה האוטוביוגרפית : 1. מע-גל ה**חצר** והחיים בה ("בצלו של עץ הער-מון"); 2. מעגל **בית-הספר** ("קורות כי-תה אחת"); 3. מעגל **תנועת-הנוער**, ה-"קן" השומרי, עיצוב השקפת-עולם, וכו'. אך ספרי-הפרוזה שלי, השלישי במניין סטה מן הנושא".

שאלה : מהו תכנון ?

תשובה : "אלה תולדות מור הוא ספר בן 21 פרקים, המתאר הווי ילדים **בישר-אל** בני 13—12. זהו הווי של גילאים

אוזן קשובה לו. הוא נכבש לאמת ושמח על כך שהמחבר רואה בו 'פרטנר' הראוי לשתפו בחוויותיו.

שאלה : כיצד זכרת, לאחר שנים רבות כל-כך, את כל האירועים הקטנים והאפי-זודות הרחוקות של ילדותך ?

תשובה : לזכרון חלק נכבד למדי. אך האמת היא ששני הספרים הם חזרה על פרקים אחדים בפואימה שלי "תמולים על הסף" שנכללה באסופת-שירי "שירים ופואימות". (את "תמולים על הסף" כ- תבתי בימי שליחותי בפולין, על חורבות וארשה עיר ילדותי. זוהי פואימה אוטו-ביוגראפית, כתובה בקצב ובחרוזים), ו- היא כל-כולה סיפור-מעשה ושיחזור ימי ילדותי ונעורי.

שאלה : האם רק האוטנטיות היא ש- השפיעה על הקורא הישראלי ?

תשובה : אני חושב שהיה גם גורם נוסף: העובדה שבשני הספרים מתואר אולם-ילדים רחוק, אך הדומה מאד, על אף השוני שבתנאים, לעולמם של הילדים כאן בארץ: שנאה ואהבה, מעשי-חסד ורשעות, קינאה וידידות; הילד-המנהיג והילד המציית לסמכותו וכיוצא באלה.

שאלה : היש קשיים מיוחדים-במינם בכתיבת אוטוביוגרפיה ?

תשובה : כן, יש בהחלט קשיים ספיצי-פיים לכתיבה מסוג זה. מצד אחד קיים חשש לחישוף-יתר של עצמך. סוף-סוף אין אדם שש להשחיר פני עצמו ברבים. כך — אם אמנם עשית מעשים שבהחלט יש להתבייש בהם. אך גם כשיכול אתה להצ-ביע על "מעשים טובים" שלך, — יש

בעלותי ארצה ב"קן" השומר הצעיר ב- ווארשה — והוא נער צעיר, אחד מחניכי ה"קן", נתעלה והנהיג את המרד והיה לאנדרטה לאומית? ככל שנסייתי לפתור את החידה הזו, הבנתי שעלי לחשוף את שרשי גידולו של אנילביץ, את מקורות צמיחתו. אם אצליח לשחזר את עולמו-שלו בהתפתחותו, ייתכן שאמצא תשובה לשאלות המציקות לי. ואז עלה בדעתי לשחזר את עולמי שלי, כלומר את ילדותי ונעורי. שהרי באותה עיר גדלנו, אותם נופים הזינו את עינינו, מאותם מקורות ינקנו, אותן איבות ואהבות היו מנת-חלקנו.

שאלה : האמנם יכול אתה לסכם ולר-מר, שאכן מצאת את ניצני-המרד בילדי החצר אשר ברובע היהודי בווארשה וב-קורותיה של הכיתה באותה עיר ?

תשובה : איני יודע אם אמנם מצאתי. אך ברור לי שחיפשתי הרבה והשתדלתי להאיר, ככל שיכולתי, את העימות המת-מיד בין העולם היהודי לבין העולם הגוי אשר בגולת פולין. אין זה מקרה שבשני הספרים רבות האפיזודות המציגות את הילד היהודי כילד גא, שאינו מרכין רא-שו בפני הגוי המתנכל לו. (סיפור "דוד וגלית" ב"בצלו של עץ הערמון", הקרב בין ה"שקצים" לבין חבורת התלמידים ב"קורות כתה אחת" ועוד).

שאלה : מה, לפי דעתך, יצר בדרך כתי-בתך ובתוכנה את הקומוניקציה עם הקו-רא הצעיר? האם זה מקרה בלבד, שספ-ריך נתקבלו באהדה רבה כל-כך ?

תשובה : נראה לי שבראש וראשונה פעלה כאן האוטנטיות. הקורא הצעיר —

רתיעה וחשש שמא יחשדו בך בהתפארות ובהתקשטות בנוצות-זרים. וכאן יש לו למחבר, טכניקות שונות, כדי להחלץ ממ- בוי זה שהוא לכאורה סתום. כך, למשל, אחת הדרכים היא ניתוק וחוסר-זהות בין "האני המספר" ו"האני האוטוביוגר- ראפי". דרך זו פוטרת את המחבר מהח- שש של "חשיפת-יתר" ומאפשרת לו להי- צמד אל האמת, אם כי אמת זו לא תמיד משמשת לו מקור-גאווה. ועוד: המחבר, הנוטל על עצמו כתיבת ספר שיסודו באר- טוביוגראפיה, אינו כותב-כרוניקה, כל-י- מר — רושם-רשומות בלבד של מעשים שארעו. ואם הספר מיועד לבני-הנעורים — עליו לתאר את הדמויות מתוך אס- פקט חינוכי. דאגה זו לערכו המחנך של הספר היא המכתיבה לו, למחבר, את עי- צוב הדמויות, העלילה וכו'.

שאלה: כתבת באהדה רבה על ילדים עניים ועל ניצוצות-אור רבים המאירים גם בחיים של מצוקה חומרית. האם כי- וונת כתיבתך לשכבות דלות-אמצעים ש- בין הקוראים?

תשובה: נושא העוני הטריז אותי, וב- עיקר השתקפותו בעולמם של הילדים. אך קשה לומר שבבואי לכתוב, כיוונתי דברי לשכבה סוציאלית מסויימת. וב- וודאי שלא התימרתי "לשאת בשורה". הפרובלמטיקה המיוחדת-במינה של הי- לד העני קשורה ברקע שלי כמחבר, בעו- לם ילדותי-שלי. אשמח מאד אם בני עניים בישראל ונוער-מצוקה "יראו את עצמם" בגיבורי ספרי. אך אני מקווה, שגם ילדים שנתמזל מזלם והם נהנים מילדות של רווחה, יקראו ויזדהו עם גיבורי הספרים, והזדהות זו תקל עליהם את ההבנה ואת הגישה לזולת.

שאלה: האם תוכל להצביע על דוגמה אחת לפחות של הפעלת טכניקה זו באחד הסיפורים?

תשובה: דמותו של גולדין, למשל. הר- גשתי שאסור לי להציגו כפי שהיה במ- ציאות. ולא רק משום שציור בשחור-לבן פוגם באמינות-הסיפור, אלא כיוון שהסי- פור נכתב לילדים, והאלמנט החינוכי ח- שוב כאן לא פחות מהאלמנט האמנותי.

סופרים שהלכו לעולמם

מאת : אוריאל אופק

מרגלית בנאי ז"ל

ביום י"ד בסיון (12.6.76) מתה לאחר מחלה ממארת הסופרת **מרגלית בנאי**, והיא בת 48 בלבד. לאחר שסיימה את לימודיה התיכוניים התנדבה מרגלית בנאי לפלמ"ח, השתתפה בפעולות מחתרת, נעצרה בידי הבריטים ו"ישבה" בלאטרון, שם אירגנה את פעולות התרבות של העצירים. במלחמת-העצמאות היתה חברה בלהקת הצי"צ בטרון, ולאחר שיחרורה הופיעה זמן-מה בתיאטרון מקצועי. אחר-כך התמסרה בעיקר לכתיבה לילדים; השתתפה בשבועוני נוער, חיברה תסכיתים לרדיו והפיקה תקליטים רבים. כן חיברה, יחד עם בעלה הרברט רסקול, ספרים בלשון האנגלית. בשנותיה האחרונות התגוררה בערד ואירגנה את תערוכת "אמנויות המדבר", אותה התכוונה לעשות למכון-קבע לאמני הנגב.

בקרב הילדים נודעה מרגלית בנאי בכינוי "אמא של פצפונת", בזכות שני ספריה החינניים על יעל הקטנה מן הנגב. ארבעת ספרי-הילדים שלה הם:

"בעקבות האוצר, ציירה: רינה דניאל, הוצאת צ'צ'יק, 1958.

קורותיה של משלחת ארכיאולוגית, שירדה לחפור בנגב ועוררה את חשדם של הבדואים, כי היא באה לחשוף אוצר אגדי נעלם. באותה עת יצאו רמי התימני ובן השייך הבדואי לחפש את ברכת המדבר, ולאחר תלאות וסכנות גילו באר מים חיים. הסיפור הדו-מישורי רווי אוירת מיסתורין, תיאורי נוף רעננים ומוסר-השכל: האוצר האמיתי הוא המים הנותנים חיים.

"בן השייך", צילם: שלמה סוריאנו, הוצאת קרני, 1958.

סיפור ידידותם של ילד יהודי ובן השייך הבדואי כרקע לתיאור חיים של נוודי

המדבר ; יש בספר אהדה למסורת הבדואית ולמנהג הכנסת-האורחים ותצלומים מרשימים ורבי הבעה.

"פיצפונת", ציירה : פרידל שטרן, הוצאת "מסדה", 1965.

סיפור קורותיה של יעל בת הנגב, הנקלעת להרפתקה ארכיאולוגית, כתוב בסגנון אישי, שיש בו הומור רענן ולגלוג סלחני לעולם המבוגרים ; הוא מעורר את הקורא הצעיר להזדהות עם 'פיצפונת' הנבונה ורבת-התושיה ומקנה לו ידיעות ראשוניות בארכיאולוגיה וב...פעולות המשטרה.

"פצפונת והגינג'ים", ציירה : פרידל שטרן, הוצאת קרני, 1968.

עלילות שני אחיה התאומים של פצפונת, היוצאים לתחרות 'מלכת העזים' באילת, מצילים מפעל-קידוח מחבלה ומשכינים שלום בין הקודחים לבין הבדואים. ככל סיפוריה האחרים של מרגלית בנאי, יש גם בספר משובח זה מתח, הומור וערכים אנושיים.

זאב דומניץ ז"ל

בכ"ט בסיון (27.6.76) מת בתל-אביב המחנך והסופר הוותיק זאב דומניץ. המנוח נולד בעיירה סטארוביץ (רוסיה הלבנה) בחנוכה תרס"ב (27.12.1902) ולמד בנעוריו ב'חדר מתוקן' ובישיבת סלובודקה (שנדדה בשנות המלחמה לאוקראינה). בגיל 18 ברח מרוסיה, ולאחר נדודים ותלאות הגיע לוויילנא, שם סיים סמינר למורים. בשנת 1926 עלה לארץ ולמד באוניברסיטה העברית בירושלים. אחר-כך נשלח על-ידי הסוכנות היהודית לבולגריה וניהל את פעולות התרבות של תנועות-הנוער הציוניות. לאחר שובו לארץ לימד בבתי-ספר ברמת-גן, בך-שמן ותל-אביב, ניהל מוסדות חינוך והקים דורות של תלמידים.

דומניץ פירסם עשרות שירים וסיפורים בעתוני ילדים ונוער וחיבר כמניין ספרים, מהם יוזכרו :

"בשביל אצל בדוים" (1944).

סיפור לכידתם והיחלצותם של צעירים יהודים מידי בני המדבר.

"פלוגת הפרטיזנים", (הוצאת "יזרעאל", 1951).

בנו של רב העיירה מקבל את הפיקוד על פלוגת פרטיזנים במלחמת-העולם הראשונה, מארגן פעולות-נקם ומפיל את חיתתו על הפרועים האוקראינים. סיפור מרתק

ומאלף, המעוגן במציאות הסוערת שלאחר המהפכה הרוסית ומציג את הצעירים היהודים המחפשים דרך־חיים חדשה.

"טבילת אש" (1956) — מחרוזת סיפורים מחיי שומרים ולוחמים בארץ ובגולה.

"ארנב השובב" (1962) — צרור סיפורים קצרים לבני הגיל הרך.

"שפיריות" (1965) — מחרוזת שירים וסיפורים מחורזים לטף.

"חלום התאומים", (הוצאת מחברות לספרות, 1968) — מסע חלומי, הכתוב בחריזה חפשית על צעצועים שירדו בג'יפ לאילת. כבמרביית יצירותיו של דומניץ — לפנינו סיפור הנעים לקריאה, כתוב בלשון בהירה ומצטיין בערכים של ידידות, מסירות והושטת יד עוזרת.

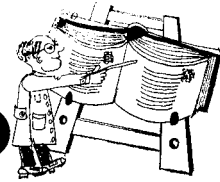
דוד כהן

בכ"ב באב תשל"ו (18.8.76) נפטר בעפולה, בשנה ה־82 לחייו, איש־האגדה דוד כהן ואביו־הנוער העובד". בגיל 11 יצא דוד כהן מעיירת־מולדתו סלובודקה (רוסיה־הלבנה) ונדד בין עיירות אירופה המזרחית. בשנת 1924 עלה לארץ, הקים את תנועת "הנוער העובד", עמד בראשה עשרות שנים וערך את עתונה "במעלה".

במשך שנים היה דוד כהן סר אל סניפי "הנוער העובד" ומספר אגדות יהודיות לחניכיו הצעירים — על צדיקים נסתרים, נערים קשיי־יום, בוני הארץ ומגיניה. האגדות נדפסו בעתוני ילדים ונוער וכונסו בספרים: "אשר שמעתי וסיפרתי" (1946), "אגדות כנרת" (1949), "אגדות מתנגנות" (1955), "רינת נעורים" (תשכ"ד), "שערים נפתחים" (1966), "ילדי ישראל קודש" (1972) ועוד. על אגדותיו של דוד כהן כתב דב סדן דברים קולעים אלה:

"אם תבדוק יפה יפה תמצא סיפורים שהמשורר גבר בהן על המחנך ותמצא סיפורים שהמחנך גבר בהם על המשורר; אך ביחוד תמצא סיפורים, שבהם המשורר והמחנך כשתי כפות מאזניים, שכל אחת כביכול אוזרת מלוא כוחה להכריע את ריבתה והן מעויינות ועומדות בכוחה של מתיחות".

מיתודה

קטכחול וקטצהוב¹ - אמנות מופשטת לילדים

מאת : סבינה שבייד

הרקע ליצירת הספר "קטכחול וקטצהוב" נמסר לנו בסיפור הבא :²
"ליאו ליאוני נסע ברכבת עם שני ילדים. הדרך היתה ארוכה והילדים השתעממו וביקשו סיפור. ליאו ליאוני קרע עיגול קטן כחול מעיתון מצוייר והתחיל את סיפורו :

זהו קטכחול... חתיכה חומה, גדולה יותר, היתה לבית של קטכחול, עוד שתי חתיכות כחולות — אבאכחול ואמאכחול. הסיפור התחיל, התפתח ונמשך לכל אורך הנסיעה..." סיפור זה מעניין לא רק מבחינת האפיזודה המתארת את תהליך היצירה, הוא צופן בחובו מפתח חשוב להבנת הספר, ולהבנת הדרך שבה מחנך צריך להשתמש בספר זה עם הילדים.

מדוע נזקק המספר לקרעי עיתון ?

לכאורה יכול היה לספר את סיפורו ולזכות לאותה מידה של האזנה ללא אביזרים : אך מסתבר, שקרעי העיתון לא רק סייעו לו אחר כך בפתוח העלילה, אלא שהיה כאן צורך ראשוני להאחז בעצם כלשהו, ולצורך זה אמנם המדובר הוא באוביקט כלשהו ! — ובלבד שיהיה זה עצם חיצוני שיכול לשמש כראשיתו של סמל.

1. ליאו ליאוני — קטכחול וקטצהוב (עברית ת. שריג) הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1975.

2. מרים רות — "קטכחול וקטצהוב הגיעו לילדי ישראל" הד—הגן חוברת ב' תשל"ו עמ' 562—567.

המשך עיצובו של הסמל נובע כבר מתוך הסיפור, והאמן יטביע בו את תכונותיו המיוחדות, ההולמות את רעיונו האמנותי. כך הקרע יקבל משמעות באמצעות יחס בין הצורות השונות.

העיגול יקבל משמעות מתוך התייחסותו אל המרובע: אדם — מול בית.
הצורה הגדולה תקבל משמעות מול הצורה הקטנה: הורים — מול ילד, וכך כל הצורות האחרות.

גם הצבע יקבל את משמעותו ע"י העימות: כחול מול כחול — ילד והוריו (זהות).
כחול מול כתום, אדום וחום — ילד מול חבריו הדומים לו בצורה, אך שונים ממנו בצבע. צורה קטנה כחולה מול צורה קטנה צהובה. הילד מול חברו הטוב ביותר השונה ממנו, אך יכול להתאחד עמו (מיזוג בין שונים).

הסיפור לא בא להביע רעיונות או מאורעות שמעבר ליחסים הראשוניים הללו, הוא לא נזקק לעיצוב צורני או צבעוני יותר מורכב. במלים אחרות, יש כאן חפיפה גמורה בין המרכיבים הצורניים והמרכיבים הסיפוריים בספר.
כאן ודאי יעיר המעיין, ובצדק, שהמוטיבים "הפשוטים" המופיעים בסיפור הפשוט, הם גם המוטיבים העמוקים והיסודיים ביותר.

מוטיב הזהות, הדמיון והשוני

מוטיב של קביעת היחס אל האחר הדומה וגם שונה, הוא מן המוטיבים החשובים ביותר בעולמו של האדם והמעסיקים מאד את הילד בתהליך גידולו. אם רצונו של האמן לעסוק במוטיבים הללו ולבודד אותם לשם הסתכלות ממחישה, הרי השתתרות מכל יתר הפרטים גם בחלק הסיפורי וביחוד בחלק הציורי, מסייעת לו. עיצוב פיגורטיבי מפורט יותר של הדמויות, היה בו משום הסחת דעת מן העיקר, מן הרעיון המופשט, שקיבל בלא-הכני ביטוי מוחשי מספיק בצורות הצבעוניות.
לכאורה מה שנאמר כאן הוא עניין קשה ומורכב, אבל בספרו של ליאוני מתרחשת התקרבות העמוק והאינטלקטואלי אל הפשוט והמובן, באורח אינטואיטיבי.
הילדים שישבו עם האמן בקרון הרכבת, לא התקשו כמובן, להבין את המתרחש. הכל היה בנוי על הסכמה הדדית לגבי זהותם של קטעי הנייר הצבעוניים. המשחק לא היה אפילו מקורי ביותר, כי כמוהו מתרחש פעמים אין ספור כאשר הורים מספרים סיפור לילדים, כאשר הגננת ממחישה סיפור, ואפילו כאשר הילד לוקח בידו קוביה או ממחטה ומשחק בהם כאילו היו דמויות בסיפור. אולם האמן השתמש, בתופעה נפוצה זו, כדי להכניס את הילדים, שומעיו וקוראי סיפורו, אל תוך עולמה של האמנות המודרנית המופשטת.

מהי אומנות מופשטת ?

בד"כ מפרשים את המופשט כאמנות חזותית, שאינה נזקקת לתאור דמויות. אולם מותר לנו לפרש את ההפשטה גם בהוראה של פשטות גמורה, של סילוק כל הפרטים

שאינם חיוניים. לרעיונו היסודי של האמן. פשטות במובן של התמצית המלאה והט-
הורה. קנדינסקי שניסח לראשונה את התיאוריה של האמנות הבלתי-פיגורטיבית
טען, כי הציור המופשט עדיף על הציור הפיגורטיבי גם מנקודת הראות של האמן
וגם מנקודת הראות של המסתכל.

מנקודת הראות של האמן מאפשרת אמנות המופשטת ביטוי ישיר, בלתי אמצעי,
של רעיון רוחני ללא הפרטים הקונקרטיים שהציור המסורתי העמיס על האמן,
לעתים ללא צורך ענייני.

מנקודת הראות של הצופה ניתן לו החופש ליחס ליצירה את המטען האסוציא-
טיבי החזותי, הריגשי והאינטלקטואלי של עצמו. הוא יכול להפעיל את עצמו ביחס
לתמונה ולהליבש אותה בלבושים החוויתיים שבהם קלט הוא, מתוך נסיונו שלו,
את הרעיון המבוטא בתמונה. אם נשוב מן התיאוריה של קנדינסקי אל הילד המס-
תכל בכתמי הצבע, נוכל להניח, שהוא יראה בכתמים את דמות אמו או דמות
חברו שלו, ואין דמיונו כפוף לדמות שעיצב בשבילו האמן.

מבחינת הרעיון של הציור, אין האמן זקוק לעצב את הדמות המפורטת, אך
הילד המסתכל בציור, והזקוק לדמות כזאת, יעצב אותה לעצמו מתוך דמיונו.

הנה באופן זה משתחרר האמן מעומס מיותר והילד — מהגבלת דמיונו.
כאן ישאל השואל: אם לפנינו תהליך כל כך טבעי, וכל כך קרוב לנטייתו של
הילד מדוע נרתעים רבים כל כך, וביניהם גם ילדים, מיצירות של אמנות מופשטת?
מדוע נראה להם תחילה, שמשטים בהם או שמעמידים בפניהם משימה בלתי
אפשרית?

על שאלה זאת יש להשיב שלוש תשובות:

ראשית פועל כאן הרגל, הנקטע ע"י הסתכלות חוזרת ונשנית באמנות, המרבה
להשתמש בדימויים קונקרטיים. כל שינוי מן המקובל מעורר קושי, ומשום כך יש
להניח שספרים רבים מן הסוג שלפנינו יתרמו לפתרונה של הבעיה הזאת.
אולם קיים גורם פנימי רציני הרבה יותר מן הראשון. אצל רוב בני-אדם מתהווה
מחסום בין ההתנסות החושית הישירה, לבין התגובה הרגשית והאינטלקטואלית
של אותה התנסות. ייתכן שמחסום זה הוא צורך חיוני. אין אנו יכולים להגיב, ולא
כל שכן באורח מודע, על הזרימה הבלתי פוסקת של גרויים חושניים המציפים אותנו.
ריחות, צלילים, תחושות, צבעים וצורות מתקיפים את חושינו, ואנו בחיי יום-יום,
חייבים לברור למען שלומנו ובריאות נפשנו, את החשובים שביניהם ולארגן את
המכלול למבנים ברורים ופונקציונליים בדרך כלל. אותו הרגל של תגובה אנו מביאים
איתנו גם אל תחום ההסתכלות ביצירות אמנות, אך כאן הוא מהווה מכשול. דווקא
כאן ראוי להגיב על כל פרט בהתנסות החושית, ולמצות את המשמעות הריגשית
והאינטלקטואלית שיש לה בשבילנו. לבסוף — רוב המסתכלים ביצירות אמנות

3. וסילי קנדינסקי — על הרוחני באמנות עמ' 52—80, מוסד ביאליק, 1972, (החיבור נכתב במקור
הגרמני ב-1910).

מסתייגים מן החירות לפרש באופן אישי ועצמאי את ההבעה של זולתם. יתכן, הם יאמרו, כי כך אנו מרגישים לגבי צבע זה או לגבי צורה זו, יתכן שזוהי האסוציאציה העולה בדמיונו, אבל מניין לנו שלכך התכוון האמן ?

האם אין אנו מכניסים ליצירתו רעיונות וחוויות שאינם בה מעיקרה ? כאן פועל כמדומה המחסום החינוכי של איש התרבות המבקש לתת כבוד לעובד-דות אובייקטיביות. דבר שהוא חשוב מאד בתחומים רבים של פעילותנו, אך שוב, כמו במקרה הקודם, אין הוא הולם התיחסות אל יצירת אמנות, התובעת דווקא את ההשתתפות היצירתית של המסתכל. אלה הם קשיים רציניים המפריעים למבור-גרים רבים וגם לילדים, כשהם ניתקים מן העיסוק שלהם בצעצועים ומתבקשים לעמוד מול יצירה של מבוגרים, ולהגיב עליה.

אין לנו דרך חינוכית להתגבר על הקשיים הללו מלבד הדרך שמציע לנו ליאוני, והיא דרך פעולתו עם הילדים בקרון הרכבת.

לא היה כאן אלא משחק שגובשה מתוכו לבסוף יצירת אמנות, והמשחק היה תהליך ההרכבה של סיפור עם דימוי חזותי.

בכל צעד יכולים היו הילדים להבין את המעשה של המספר, ועם זאת נקראו להשתתף בעצמם ולספק לפעולה את נסיונם הרגשי. כמובן שהחוזר וקורא בספר, לא ימצא מה שיש בו, אם לא ישחזר בעצמו את תהליך יצירתו. על הקורא לשחק בסיפור הזה ממש כפי שהאמן שיחק בו עם הילדים.

זאת ועוד : קריאה תוך הסתכלות מזמינה את הילד להשתתף במשחק הסיפורי שלפניו, ואם יישאל, יוכל הוא לספק לסיפור איפיונים הנובעים מתוך עולמו האישי. כך מעיד גם מאמרה של מרים רות, שקלטה התרשמויות של ילדים מסיפור זה. אולם אם רצוננו להפיק מן היצירה את מלוא התועלת החינוכית שלה, לא רק כשעשוע מבודד, אלא גם כהכנה להתנסות אסתטית, עלינו לשחזר את המשחק.

אין המשחק חייב להיות שיחזור משחקו של ליאוני ; יש כאן מקום רחב לשילוב הדמיון היוצר של המחנך.

דוגמה טובה לכך נותנת לנו להקה צעירה המציגה את סיפור שני הצבעים במו-עדון "צוותא" בירושלים (תאטרון "קו"). בהצגה נוספו לסיפור מעט תפאורה וליווי מוסיקלי והשחקנים ממחישים את מה שקרה לקטכחול ולקטצהוב ידידו, ע"י משחק ידיים טבולות בצבע.

תוך כדי משחק ומגע בלתי-אמצעי עם ציבור הצופים מקבל הסיפור עיבוד שמקרר אותו להווי המקומי והוא הופך ממש לאירוע. הדבר המאלף באופן הצגה זה מנקודת ראותו של המחנך, הוא שיחזור רב-דמיון של היצירה תוך כדי עשייה עם הילדים.

הספר שלפנינו הוא דוגמה מצויינת לשימוש עשיר ורב-דמיון באמצעי ביטוי פשוט-טים מאד. ניטיב לעשות אם נשתמש בו עצמו באותה מידה של דמיון ובינת לב שהורה לנו האמן.

ידידי הזאבים¹

מאת : פנחס אמיתי

את חיות הבר ההולכות ומושמדות ע"י האדם המכנה עצמו "תרבותי". אכן, בכשרונו מצליח הסופר בקלות יתירה לשכנע אותנו ולטעת בתוכנו את ההכרה בצדקת דבריו, אעפ"י שבדרך-כלל אין הללו נאמרים בגלוי אלא שזורים בסיפור זעיר פה וזעיר שם. מואט, הכותב בגוף ראשון מתגלה כאיש אמיץ ביותר, שאינו חושש להאשים את ממשלת קנדה או לפחות משרדים חשובים בממשלתה ברצח המוני של איי-ליס, שרובו נעשה בידיעת השלטונות וכמ-טרה אחת ויחידה לשעשע את התיירים. הוא מטיל אשמה על "אנשים חשו-בים" היושבים בעמדות-מפתח ואשר מנסים ללא הצלחה לגייס אנשי מדע ידועי-שם אשר יסכימו בקנוניה שפלה להוכיח, כי הזאבים הם המשמידים את עדרי-האיילים. באנשים אלה, אשר כמו-תם מצויים כמעט בכל מקום בעולם, הוא יורה את חיצו לעגו. "המלומדים ש-

אין ספק שהמזיגה המוצלחת של ביולוג ואתנוגרף סללו בפני פרלי מואט את שביל הזהב לליבותיהם של צעירים ומבוגרים כאחד. הצורה בה מוגשים סיפור-המעשה והחומר המדעי מצרפים את הספר הזה לקבוצת ספרים נדירים, שייחודם בכך שאינם מיועדים לבני גיל מסויים. לכאורה, נראה ש"ידידי הזאבים" הינו ספר מדעי הן באורח חייהם של זאבים, ומתוך שברור לו, לביולוג-הסופר, שלא כל אחד מוכן לקרוא חומר מדעי טהור, הרי הוא לש את החומר על תוצאותיו ומסקנותיו, ואת העיסה הזו הוא מגיש לקוראים בעטיפה אסתטית של סיפור תמים שזור הומור טוב הסוחף את הקורא ומשתפו בחוויה של חקר חיות-הבר. למעשה, אין פרלי מואט מבקש ללמדנו רק דרך בהלכות זאבים. יש בו, בספר זה, מטרה ברורה ומעשית יותר: להציל

1. פרלי מואט, עם עובד, 1976.

הגמדים" ושל "פנג הלבן" הינו "זולל עכברים מושבע", אשר בדרך-כלל אינו שש לטרוף בעלי חיים גדולים. "ידידי הזאבים" הינו ספר חינוכי המ- טיף לצדק ביחסים שבין האדם לטובב אותו.

מדבריו משתמע, שאם אתה בא לשפוט בעל-חיים — גם אם המדובר במי שיש לך עליו דעה קדומה, גם אם הנאשם הוא, לדעתך, זאב טורף, אין לך הזכות להרשעו בטרם הוכחת דבר.

פרלי מואט אינו יוצא להילחם בדרכים רגילות, די לו בכך שהוא כותב ומספר לעולם כולו, כי הנה נעשה עול, עול שאין לתקנו, אך אפשר ואפשר שלא לחזור עליו שנית.

פרלי מואט מדבר בשמם של מליוני בעלי-חיים שנקטלו בידי האדם. רובם לשם שעשוע בלבד. הוא מדבר בשמם של אלה שאינם יודעים לדבר בלשונו.

עסקו שעות אין-מספר בנתונים משע- ממים וחיברו דו"חות, אשר איש אינו נזקק להם", עם זאת מעלה הוא על נס את חכמתו ואת הלוד-מחשבתו של הא- דם הפשוט, של האסקימואי החי בטבע. הנה, דווקא הוא לא רק שאינו חושש שהזאבים יאכלו את האיילים, שהינם עיקר לחמו, אלא שהוא מבין היטב את מה שלא הבינו או לא רצו להבין אנשי הגנת הטבע במקרה זה. "האיילים מכל- כלים את הזאבים, והזאבים עושים אותם לחזקים ובריאים בכך שהם מסלקים מ- קרבם את החולים והחלשים". הרי לכם חכמת חיים, דרך מחשבה בריאה, ומואט החוקר את ארחות הזאבים מוסיף וא- מר: "לעולם לא יטרוף זאב יותר מהד- רוש לו לאכלה".

ובאשר למזונו של הזאב, הרי בספר זה יש לקוראים חידוש ואולי הפתעה. הזאב של "כיפה אדומה", של "עזה ושבעת

על ספר חדש וסוגיה ישנה בחינוך המיני

מאת : רמי ברגיורא

ספרה של מרגרט שפילד "מניין באים התינוקות" הוא בעיקר ספרה של הציירת שיילה ביולי. ציוריה מנסים להיות נאמנים למציאות האנטומית, אך כוחם איננו בנטורליזם, אלא במשיכה שהם מעוררים דווקא לצד החלום והדמיון. בשביל הילד המעיין בעצמו בספר, הציורים הם היוצרים את הלכיהנפש, הדמיונות והמחשבות. בשביל הילד המעיין בספר יחד עם המבוגר, חשובה בעיקר השיחה שתתקם בעקבות העיון בתמונות. האפשרות לשאול, לקבל תשובות, והתרשמות מעמדתו של בן-השיחה המבוגר — הרי זאת היא החוויה המרכזית בחינוך המיני. הילד המבקש בטקסט של מרגרט שפילד תשובות לשאלות, שהיו בלבו לפני שהגיע לידי הספר, ולשאלות המתעוררות עם העיון בתמונות — לא ימצא שם את מבוקשו.

בעיקר בולט העדרה של חוברת הדרכה להורים, אשר לא נלוותה גם למהדורה האנגלית המקורית. להורה המבקש לקנות את הספר כדי להיעזר בעצמו ולעזור לילדו להבנת אחת השאלות החשובות של הילדות — מניין וכיצד באים התינוקות — היתה ראויה לכל הפחות הקדמה, אם לא חוברת הדרכה נפרדת. עלינו לראות לפנינו ארבעה טיפוסים של הורים: הראשונים הם אלה, שהנושא הוא להם בבחינת קושי מאין כמוהו, והללו בודאי שלא יבחרו בספר זה ויראו בתמונותיו פיתוי מופרז.

ההורים מן הטיפוס השני הם אלה הקונים את הספר, על מנת שיעשה הוא את מלאכתם, והללו צריכים הסבר, שאין יוצאים ידי חובת החינוך המיני באמצעות ספר, אלא על-ידי שיחה המתגלגלת מתוך הספר. לגבי ממעטי-שיחה אלה מגרעת היא בספר, שאין בו פרופורציה נאותה בין העומס הפרובוקטיבי של הציורים ובין הטקסט המצומצם.

1. עברית: מיכל סנונית, הוצאת מסדה, 1976.

טיפוס נוסף של הורים הם אלה המחפשים בספר מסוג זה דוגמאות נוחות וטובות
כיצד אפשר לענות לילד על שאלותיו במהלך שיחה. הורים אלה לא ימצאו את
מבוקשם בספר זה, אשר כוחו איננו בטקסט.
האחרונים הם אלה המרגישים את עצמם חופשיים לשוחח עם ילדיהם בכל נושא,
והללו לא יזדקקו לספר זה.
נמצאנו אוחזים בידינו ספר אשר דרושה לו השלמה טקסטואלית והקדמה מאירת-
עיניים להורים; ללא אלה מעמידים הציורים, הנאים כשלעצמם, יותר שאלות
מאשר תשובות.

תיקון טעות

בחוברת ד (ח) נפלה טעות במאמרו של רמי בר-גיורא "הפסיכולוגיה של סיפור התבורה".
בעמ' 6 בקטע האחרון צ"ל: "ילדים בני גיל החביון" ולא גיל התיכון כפי שכתוב.

„אורי“¹ - ספר לבני הנעורים

מאת : חוה ויזל

ספרה של אסתר שטרייט-וורצל הוא תרומה חשובה לספרות-הנוער הישראלית. חשיבותו של הספר היא מכמה וכמה בחינות, מהן — הקשורות בעצם התופעה של צאתו לאור של רומן לבני הנעורים, סוג של ספרות, שהחסך בו ניכר כל-כך במציאות הספרותית שלנו, (גם במציאות הספרות הכללית) — ומהן — הקשורות בנושאי הספר ודרך העלתם.

„אורי“ — ספר על מתבגרים ולמענם

„אורי“ — רומן לבני-הנעורים — כפי שמגדירה אותו המחברת — הוא ספר רב-עמודים (460), הערוך בשני חלקים רבי עלילה. ברשימתנו נעמוד על מרכיבים אחדים הנראים מרכזיים בספר.

מסגרת ההתרחשויות

העלילה מתחילה בהיות גיבורנו תלמיד בכיתה ח' בביה"ס היסודי ומסתיימת בהיותו בכיתה השביעית בגימנסיה. הסיפור פותח, ללא תיאור רקע כלשהו, בהור צאתו של אורי מן הכיתה — אפיזודה, שהיא מפתח להשתלשלות רקמת יחסיו עם הגיבורים המופיעים בסיפור. הספר מסתיים, כאמור, בעזיבתו את הכיתה כדי להצטרף בחשאי לשיירה של לוחמים העולים לירושלים, עם פרוץ מלחמת השחרור, לאחר שמאמציו להתגייס רשמית עולים בתוהו מפאת גילו הצעיר — בן 17. מבחינה מסגרתית יש, אם כן, מעין סגירה של מעגל: „אורי“, צא מן הכיתה!“ במלים אלו מפי המורה פותח הספר וסיומו — בדברי התפילה של חברתו: „אלהים, שישוב בשלום! עשה שאורי ישוב בשלום...“

1. אסתר שטרייט-וורצל, הוצאת „עמיחי“, 1976.

2. מאמר בנושא זה יתפרסם בחוברת הבאה.

מבחינת העלילה אין הסיפור מגיע לסיומו והקורא נשאר גם הוא עם התקווה שאמנם ישוב בשלום.

הבהרה למשמעות הסיום — אי הסיום הזה אנו מוצאים בשורות אחדות שלפני סופו של הספר: "ואילו אני יושב במקומו של אורי אחר..." ... אורי אחד נפל, אך אורי אחר קם תחתיו. תמיד יבוא מישהו חדש למלא את מקומו הנופל, והם לעולם לא יוכלו לנו" (עמ' 458).

אורי וסביבתו

הוצאתו של אורי מן הכיתה הינה נקודת מוצא בסיפור-המעשה, ממנה מתחילה להתפרס יריעה של פעילויות, התקשרויות, יחסים של ריעות ושל איבה עם העולם החיצון. אורי נקלע למסכת של ידידות עם עולם המבוגרים — עם מיטיבו-מעבדו ואיש סודו — שומסקי, המלווהו לאורך כל הספר, עם איתן הסנדלר, שיתברר שמקצועו היה הסוואה לפעילותו המחתרנית, עם המדריך בתנועת הנוער ועוד ועוד. קשר הידידות הרגישה עם דליה הנכה, שבמותה יתחוור לו מה עמוקה היתה אהבתו אליה; היחסים עם הוריו והקונפליקט בינו לבין אביו — כל אלה מתפתחים ונעשים מורכבים יותר עם גדילתו הגופנית והנפשית של הילד בן ה-13, ועד היותו נער בן 17 על סף הבגרות.

על רקע האפיזודה של הגירוש מן הכיתה אנו למדים על יחסיו של אורי עם תלמידי הכיתה והמורים, האווירה הכללית בבית"ס הקטן, התכונה האופיינית למושבה הקטנה, הטיפוסית בתקופה של א"י הקטנה. הקורא מלווה את צמיחתו של אורי בארבע השנים הללו ואתו את הפרק החשוב בתולדות הישוב, שבתוכו הוא גדל סמוך לקום המדינה.

אורי מתבגר בשכונה עם השכונה

הסופרת הצליחה להעלות מוטיבים אוניברסליים של גיל ההתבגרות, תוך קישורם עם בעיות התקופה הספציפית והמקום — המושבה המסויימת. מציגה זו אינה פוגעת ברצף הסיפור. בעיות התקופה: המאבק בבריטים, הויכוח האידיאולוגי בין ה"הגנה" ו"הפרושים", המתח המעמדי במושב בין אנשי תנועת-הפועלים ואמיתי המושבה, תנועת הנוער ודרכי ההגשמה החלוצית וכיו"ב — יש להם נגיעה ישירה לחייו של אורי. מעשיו ולבטיו, רגשות האהבה, המסירות והקנאה מונעים על-ידי ההתפתחויות, משולבים בבעיות הזמן והמקום ומהווים מיקשה ספרותית אחת.

אורי התלמיד

סיפור המעשה על אורי המוצא מן הכיתה בגלל העוון של תלמיד אחר, מוגלב — שאינו מעז להודות במעשהו גם כשזולתו נענש בגללו, היותו של הנענש נאמן לעקרו-נותיו שאין ל"הינצל" ע"י הלשנה, חוסר אומץ הלב של בני-הכיתה לעמוד לימין חברם כנגד המורה השוגה — סיפור זה הוא מוטיב מוכר בספרי-ילדים. כן גם

תיאור רגשות הזעם כלפי המבוגרים, מורים והורים, — שלעולם אינם מאמינים בצדקתם של ילדים ובטוחים ש"המורה תמיד צודק" עד שהם עומדים על טעותם. בספר שלפנינו אין הגיבור מוצג כטלית שכולה תכלת, הצודק תמיד. הקונפליקטים שלו עם עולם המבוגרים נפתרים, תוך כדי מגיעו הממשיים אתם ותוך הבנה מצידו למניעי התנהגותם.

תגובת הסובבים אליו היא פתח להכרת אישיותם וביעותיהם. כך אנו למדים להכיר את מנהל ביה"ס והמורים, שאינם רק נוקשים אלא פועלים לפי כללים חינוכיים; את התלמידים שלא כולם "פחדנים" המתנכרים לגורלו של חברם, אלא מגיבים בצורות נבדלות לפי מבנה אישיותם; את הוריו הנתונים בדילמות שלהם בין האהבה אליו והתביעות ממנו, לבין החשש שייכשל ויאכזב, שבכך יהיה בעצם ביטוי לכשלונם הם. הספר מצטיין בתיאורים של אינטימיות החיים על הרקע של א"י הקטנה — הכל קטן בה: המושבה קטנה ואנשיה מועטים, ביה"ס קטן, המר חקים קטנים וכולם מכירים את הכל. גם אורי מוכר לכלל — והקורה אותו כתלמיד נעשה לא רק עניינו הוא אלא ענינם של הסובבים אותו.

אורי האוהב

שלוש פרשות האהבה של אורי הילדה-הנער שונות זו מזו והן גדלות ומשתנות עם גזילתו והשתנותו.

האהבה בין אורי לבין דליה — הילדה הנכה, המשותקת, מסמלת בשבילו את כל הטוב והטוהר שבעולמו. גם כאן מוטיב מוכר של פגישת-ילדות עם אי-הצדק שבחיים שלא ניתן לתקנו, בדמות מוכת גורל גופנית המגלמת את הגדולה והשלמות הנפשית. אל דליה זו, הוא נמלט במצוקתו: "אין ילדה נבונה ממנה, הוא יספר לה הכל. תמיד הוא מספר לה הכל, ובספרו עיניה נענות לו על-כך... דומה כאילו דליה חיה מחדש את כל החוויות, שהוא מספר לה עליהן, והרגשה זו ממלאת אותו מין תחרות אושר, שאינו יודע סיבתה" (22). יש בין השניים ריקמת יחסים הגורמת אצלו זיכוך ועידודן יצרינו. יש בקשר הזה משום אישור חברתי-לגיטימי. בעת דעיכתה — על ערש דווי ועם מותה של דליה, נתפסת בנפשו מהות אהבתו והיא גלויה לכל. הוא שלם עם עצמו, עם עצמו, עם שהוא חש לעתים חרטה על שלא העניק לה מס-פיק. אין הוא בוש בגילוי רגשות כאבו והרגשת אובדנו. "חולשתו" האנושית מחשלת אותו והופכתו לאדם-גבר.

האהבה בין אורי לבין חנה — היא מעין אהבת-אינטרמצו בין שתי אהבותיו הגדורות, האהבה האפלטונית הגדולה לדליה והאהבה הבוגרת יותר את עפרה. יחסי החברות השוררים בין אורי לבין חנה טיפוסיים להתקשרויות של "זוגות" בין בנים ובנות בגיל זה. הקוראים ימצאו את עצמם בתיאורי הסיטואציות בין "החבר של..." ו"החברה של..." המתוארים בספר, וכן באווירה של הכיתה ותנועת-הנוער שבתוכה הם פועלים.

אהבת אורי ועפרה — היא אהבה בשלה יותר. היא פורצת בכל עוזה לקראת סופו של הספר — בהגיע גיבוריה לבגרות הנפשית והגופנית הנותנת משמעות בוגרת לאהבה בין שני המינים. חייהם של אורי ושל עפרה טובבים בשני מעגלים נפרדים, כאשר חוליות רבות מפגישות ביניהם לאורך הספר עד שהם נכנסים למעגל אחד. שניהם נמשכים זה לזו באהבתם, אך חוששים מלהיפגע מאי־היענותו של הזולת: "... חש כמו גל גדול מציף אותו... 'והיא תדחה אותי, היא תכעס היא תוכה בתדהמה. היא תדחה אותי'... ואז אימץ את ליבו ואימץ אותה אל לבו; שפתיו בשפתיה דבקו. 'סוף־סוף', לחשה עפרה... כמה זמן נתת לי לחכות?" (363).

יש כאן זכייה באהבה שיש לה מחיר. המחיר שיש לשלם כדי לזכות לבגרות ואיתה באהבה. קנאת הגברים־הנערים בין אורי ועוזי, חברה של עפרה בעבר, הופכת לשנאה עזה. אורי מאבד את הקרוב בידידיו: "זה המחיר, חשב, זה המחיר על האושר, על האהבה. זו הכף השנייה של המאזניים. אהבה גדולה מזה ושנאה עמוקה מזה", (392). מעתה מעגלם אחד הוא, של עפרה ושל אורי, עד הפרידה הבלתי נמנעת שבביל אורי, בהצטרפו ללא ידיעתה למחנה הלוחמים. למחרת תבוא מבית־הספר ותמצא את מכתבו: "עפרה ילדתי שלי! הייתי מוכרח, ואת מוכרח להבין. שאי תפילה בעדי שאשוב בשלום. אוהב אותך, אורי";

הדמויות הנוטלות חלק בהתרחשויות

הדמויות מייצגות את אוירת המושבה ואת התימטיקה בספר. אידיאל ההזדהות של אורי הוא שומסקי. כמעט כל ההתרחשויות במושבה נוגעות בו במישרין או בעקיפין.

לקשר בין השניים יש תפקיד כפול בתהליך התבגרותו של אורי. כאביה של עפרה, (אותה מחבב אורי, חיבה שעתידה להתפתח לאהבת נעוריו) היה רוצה שומסקי לראות את אורי כבנו־חתנו במקום בנו יחידו שמת עליו. יש לביטויי האהדה הדדיים משום תרומה חשובה במישור גדילתו הרגשית. במישור התפתחותו כנער בן־תקופתו, מסייע הקשר בין השניים, לעיצוב אישיותו האידיאליסטית, למעורבותו הפעילה בחיי המושבה. המושבה בספר היא בבחינת מיקרוקוסמוס של המדינה בדרך. ההתרחשויות בה, במימד החברתי ובמימד הלאומי, הן קטע מן ההתרחשויות הכלליות בשוב — וכל אחת מהן מתמקדת סביב דמות מרכזית־מייצגת.

א. הדמויות במימד החברתי־מעמדי

ניתן להבחין בתוך הקשת המגוונת של הנפשות הפועלות טיפוסים המייצגים תימטיקה בתחום החברתי, וכאלה המגלמים את גיבורי המאבק והיצירה הלאומית. סביב סיפור מחלתה של אמו של אורי ואח"כ מחלתה ומותה של דליה מתקשרות כמה דמויות:

ד"ר כהן, רופא המושבה — לפנינו תיאור חי של מייצג העליה "הייקית" — השכבה האינטליגנטית של הישוב באותה תקופה, בדמות ד"ר כהן ש"בחוץ לארץ

היה רופא ידוע ומפורסם ; אבל למרבה המזל, כלשונו, נכנסו לראשו "כל מיני אידי-אלים", והוא החליט כי ליהודי אסור לשבת בגולה, אלא חובתו לעלות ולהשתקע בארץ הקודש" (64) כרופא המושבה הוא מכיר את כולם ונמצא תמיד במקום שצריכים לו.

כמו בדרך עיצוב הדמויות האחרות בספר, גם דמותו של הדוקטור איננה סטראו-טופית. "הייקי" — האינטלקטואל מאופיין תכונות ה"ייקיות" הטיפוסיות — "לבוש תמיד בהידור. אפילו בימי חמסין לא פשט את מקטורנו" (63), משלב מלים זרות בדיבורו במבטאו הידוע, אך איננו דמות קיבוצית של ה"ייקי" המוכר. הוא חוזר ומופיע בסיטואציות שונות בחיי המושבה כשנזקקים לרופא, ובכל אחת מהן נוסף נדבך נוסף בתיאור דמותו ההומניסטית-האידיאליסטית.

בשלבי החלמתה — זקוקה אמו של אורי לעזרה בניהול משק הבית. וכך באה שמחה לעבוד בביתם" (78) הילדה התימניה בת ה-12, שאביה נטש את אמה ואת אחותה הבכירה, ולכן הלכו שלשתן לעבוד בבתי ה"אשכנזים" (78) היא אחת הגיבורות של "ספר הקבצנים של המושבה" (שמו של אחד הפרקים).

נוסף על ההיוועדות עם עולמה הרגשי המסובך של הילדה, העובדת כעוזרת-בית בשעה שילדים בני-גילה לומדים בבית-ספר, באין עדיין חוק חינוך חובה, עולה באמצעותה מציאות של פער חברתי-עדתי של התקופה: "אבל לא כל הגבירות כמותך, גברת. רוב האשכנזיות רעות ומנצלות". להזמנה לאכול עם בני המשפחה היא עונה "איפה שעבדתי קודם, אצל אדון אברמוביץ, הייתי אוכלת לבדי, במטבח". (79). הפגישה המוחשית עם העוני והניצול מעוררת את אורי למחשבות על בעיות הסדר החברתי ומסייעת לגיבוש עמדותיו החברתיות. בין דמויות "ספר הקבצנים של המושבה מצויה דמותו של שאול — הקבצן התמהוני, המשים עצמו משיח. האיש איבד את שפיותו, עם שאיבד את אשתו ובנו יחידו בתקופת תלאותיה של המושבה בראשית ימיה. רגישותו של אורי לסבלו של שאול, הסעד הרפואי-האנושי של ד"ר כהן, התארגנות הנערים לשקם את צריפו של משיח ביוזמתו של אורי, כל אלה מביאים לשיקומו הגופני והנפשי, עד כי הוא מסוגל לחיות שוב כאדם קונס-טרוקטיבי ולהקים משפחה. כל ההתרחשויות הללו שוב שלובות ומצטלבות בהתרחשויות במישור הפעולות של ה"הגנה" במאבק בבריטים ופעולות החבלה של איש ה"אצ"ל", שצריפו של ה"משיח" משמש לו מסתור.

ב. גיבורי המאבק

התקופה היא תקופת המאבק המאורגן של הישוב בבריטים. הוויכוח על אופי המאבק, של ה"הגנה" מחד גיסא, ושל ה"פורשים" מאידך גיסא, הוא בעיצומו. בין גיבורי הספר מצויים לוחמים המייצגים את שני המחנות. אורי מגבש את התייחסותו, תוך שהוא בא במגע עם שני הצדדים. גם כאן נמנעה הסופרת מלצייר סטרי-אוטיפים. מועלה בספר הוויכוח, הרקע האידיאולוגי של הגישות הנבדלות, אבל ללא שיפוט, אלא כחומר למחשבה ולשיפוטו של הקורא. לשאלתו של אורי: "אבל... אתה

הלא חבר בהגנה, אז איך זה, שאתה עוזר לחבר אצ"ל? התשובה היא: "אני בהגנה זה נכון", אמר שומסקי: "אבל קודם כל אני איש כ"א (כל ישראל אחים)" (עמ' 203).

יש גם התייחסות אחרת. אולם כשהתלמידים עולים כמשלחת לנציב העליון לירושלים לבקש חנינה לאיש האצ"ל הנידון לגרדום, לא כולם נוסעים... "אפרים סירב לנסוע כי לא חפץ לעזור לרוזיוניסט פורש". (298) גם הפרופסור מירושלים, לבקש-תם להעביר את עצומת החנינה לנציג העליון מירושלים, מגיב: "צריך היה לחשוב על כל זה לפני שביצע את פשעיו" (305). הוויכוח נטוש בכל עוצמתו בתנועת-הנוער. בין עמדתו של המדריך המגנה את הפורשים, ללא סייג, בדומה לאביו ואחרים, לבין הערצתו את אומץ ליבו של ירוחם איש האצ"ל והערכתו לאישיותו, יפלס לו אורי את דרכו במאבק.

תקצר היריעה מלהכיל פירוט כל דמות ודמות, תפקידה ודרכי עיצובה בסיפור. כמורכב קשה לדון בכל שרשרת האירועים והבעיות: שאלת העבודה העברית, יחסי יהודים-ערבים, אבות ובנים וכיו"ב.

לפנינו, אם-כן, ספר הראוי לתשומת-לב, ותרומתו, כפי שצויין בתחילה, חשובה לספרות הילדים ולקוראיה.

קורות כתיבה אחת

מאת : אלכס זהבי

מר שהציגו שני המספרים. ואכן "קורות כיתה אחת" (כמו "סופה בין דקלים" של ס' מיכאל) הוא סיפור אותנטי בעל ערך אמנותי-אוניברסאלי על חיי נערים צעירים, שבזכות ערכיו האומנותיים ובזכות המודעות לבעיות התקשורת בין "החומר הזר", שעלילתו מתרחשת במקום רחוק ובזמן אחר, לבין הקורא הישראלי בזמן-נו, הוא ספר מופת לבני נוער.

"קורות כיתה אחת" בנוי סיפורים-סיפורים, העומדים בפני עצמם, שבמרכז כל אחד אפיזודה משמעותית מחיי קבור צת התלמידים, גיבורת הספר. האפיזודות מתקשרות זו עם זו, כדי עלילה לא רק ע"י סידורן על-פי סדר התרחשותן, אלא גם ע"י אפיון הדרגתי של הגיבורים העיקריים וע"י הצגת תהליך התפתחותה של הקבוצה והתגבשותה.

עלילת הספר מתרחשת, כאמור, בבית-ספר יהודי בוורשה של שנות ה-30. לכאורה, הרקע הוא זר ונעדר חן. למעשה, הספר הוא אקטואלי ובן-זמננו. בנימין טנא מתגבר בקלות על ה"זרות" ע"י פניות ישירות לקוראים, שבאמצעותן הוא

בנימין טנא מוכר לרבים כמשורר וכמתרגם. קשריו עם ספרות הילדים היו באמצעות התרגום (אגדות אנדרסון, שירי יוליאן טובים ועוד) ובעבודתו כעורך "משמר לילדים" (יחד עם שלמה ניצן). רק לאחר 30 שנות כתיבת שירה החל לכתוב פרוזה, ודווקא לילדים ולבני נוער.

בחירת נושאי ספריו: "בצל עץ הערמו"ן" ו"קורות כיתה אחת" מבהירה מעט את מניעי כתיבתו. ב"בצל עץ הערמו"ן" מובאים סיפורים מחיי ילדים יהודיים בשכונת עוני בוורשה, ב"קורות כיתה אחת" כונסו אירועים מחייה של כיתה ז' בבית-ספר יהודי בוורשה. הסיפורים מסופרים בגוף ראשון, ויש בהם הצבת יד לעולם שהיה ואבד. שני הספרים הם ספרי ילדים טובים ובהם סיפור טוב, עצמאי, קומוניקאטיבי, דוקומונטארי ואובייקטיבי.

בפגישות שערכו חברי החוג לספרות ילדים בירושלים עם סמי מיכאל ועם בנימין טנא הופתעו המאזינים מן הדמיון הרב, שנמצא בתיאור מניעי הכתיבה, תהליך היצירה והשיקולים בבחירת החור

(המספר) לבין אניילה אחותו של ואצק. בסיפור אהבה רגיש זה מופיעים יסודות קלאסיים של סיפור אהבה ראשונה, שבו הוזים שני בני הזוג על דמות אוהב אידי-אלי, פגישותיהם נערכות בסתר, (גם בגלל היותם יהודי ופולני), ומצטיינות במתן ביטוי לשפעת רגשות ובעדינות.

כבר נרמז כאן, שלמרות שכל סיפור עומד בפני עצמו, ומגיע לשיא דרמטי, הרי העלילות משתרגות זו בזו ומעלות רקמות מורכבות למדי, החושפות תהליכים. כך אנו עוקבים אחר התפתחות המתח המ-עמדי, המגיע בשלב מסוים לשיא גרו-טסקי שבו מחברים פאראפראזה על ה- "אינטרנציונל", מתח המתפוגג בצורה לא צפויה, כשבן העשירים הפוגע בחבריו ונר-דף על-ידם תובע את הזכות ליחס של הבנה. המתח בין היהודים לפולנים, שנל-וות אליו תחושות של עלבון ובושה וחי-פושם מהוססים אחר זהות עצמית גורם להתגבשות ולתגובה ההולמת את הצי-פייה לשמירה על הכבוד העצמי. התפת-חות רגשותיו של המספר כלפי המין השני מועלית בשלושה שלבים: מאהבה מהור-לה ברחמים לילדה חולה, דרך אהבה למורה יפה אל אהבת הנעורים הרא-שונה.

בנימין טנא מכיר היטב את קוראיו בכוח, והוא מסייע להם להתגבר על הז-ריות כדי שיצמדו בטוחות במהלכה ה-עיקריים של העלילה. הוא מכיר את קור-איו ומכבדם, ועל כן הוא מתאר בפניהם עולם נעוריו ללא כחל ושרק, ללא נסיונות יפיו וללא הגנבת לקחים מוסריים. עול-מם של המבוגרים: המורים, ההורים וק-רובי המשפחה מעוצב משתי זוויות ראייה

קושר ברגישות בין הרחוק והזר לבין הקרוב והמוכר לקוראיו, במהלך העלילה מתבררות תופעות לא מוכרות באמצעות הסברים עקיפים המשתלבים אורגאנית בסיפור. אולם עיקר כוחו של ב. טנא הוא בבחירת המאורעות והמצבים המתוא-רים, אלה מצבים טיפוסיים בעולמה של קבוצה הטרוגנית של מתבגרים צעירים, שתכונותיהם האופייניות של מרכיביה מתחילות להתגבש, ומאיךד גיסא, הצורך בפעילות קבוצתית שתבטא את עצמאותם, מסייעת להתגבר על הניגודים האינדיווי-דואליים. לצד ההתרחשויות האופייניות לחיי בית-ספר, הקשורות במתחים בין מורים לתלמידים וברגישות התלמידים ליחס המבוגרים אליהם, בולטות כאן שתי תופעות אחרות הנובעות מן המתח שבין בני עשירים (שהם כאן המיעוט) לבין בני בעלי מלאכה וחנוונים, מתח המגיע לשי-או בשביתה המיועדת למנוע את גירושו של רשקס מבית-הספר בגלל אי-תשלום שכר-לימוד, ומתח הנובע מן היחסים בין ילדים יהודיים לבין ילדים פולניים המגיע לשיאו בקרב בין ילדי בית-הספר היהודי לבין ילדי בית-הספר הפולני.

במרכז רוב הסיפורים עומדת הקבר-צה, תופעה אופיינית לסיפור או לקבוצה העוסק בבנים בראשית גיל ההתבגרות בעיקר בסביבת עוני. אולם גם עולמו הפרטי של היחיד — המספר, זוכה לבי-טוי רגיש בסיפור יוצא דופן. כוונתי לסי-פור פגישתו עם הנער הפולני ואצק שנק-לע למצוקה, וזוכה למתן בסתר מן המס-פר, יחסי הידידות הנרקמים בסתר זוכים להמשך, כשואצק מזהיר את חברו מפני פוגרום שמתכננים חבריו בערב חנוכה, ומגיעים לשיא ביחסי האהבה בין בני

להבהיר את הדינאמיקה של חיי קבוצת מתבגרים צעירים.

בספרו על מניעי כתיבתו את "סופה בין דקלים" אמר סמי מיכאל, שגילה כי דור שני ליוצאי עירק אינם מאמינים, ש"אכן היתה רקמת חיים עשירה ומגוונת להוריהם בילדותם, ולכן בא להעלותה על הכתב. ייתכן, שזה ייקרא כפארא-דוכס. לבני דורי לא היה מי שיציג את ילדות הוריו במזרח אירופה בצורה אמיתית ואנושית. בנימין טנא פורע חוב זה לבני-בניהם של הורי, ואולי מסייע על-ידי כך במקום שהתחיל סמי מיכאל, לגשר על פני החייץ בין דורות, אך בעיקר לגשר על פני החייץ בין עדות. דומני, שגורלו של "קורות כיתה אחת" יהיה כגורל "בצל עץ הערמון" יותר מכולם יזדהו עם ילדי וורשה הקוראים בני שכ-בות המצוקה, שעולמם קרוב כל כך לעולם שלהם.

זו של הילד העומד בשלב ההתנגשות וה"הרתעות מפני המבוגרים — וזו של המ"בוגר, שילובה של נקודת ראות זו בעלילה היא מעשה אמן — ע"י גילוי פנקסו הריק של המורה פרידמן נשבר הדימוי האופייני שלו כאורב לענישה, ע"י תיאור תגובתו של האב בעת הצפייה בהופעתו של זישא ברייטברד ואחריה מתגלה הצורך הגנוז באב להתגבר על העלבון וההשפלה שבחיים בין פולנים; נוגעת ללב במיוחד הסצינה שבה "מגלה" האב את משפט פיתגורס או נלחם בתיאוריה של דרוין.

תיאורה של חברת הנערים שובר את הסטראוטיפ המקובל של סיפורי החברה. אמנם, גם כאן מופיעים המנהיג והמלשין, הבריון ובעל השכל הישר, אלא שאין הם מופיעים כיכולים הכל, רקעם, שיקוליהם, נסיגותיהם והצלחותיהם מובאים בהקשרים המתאימים, ומסייעים

לכיתות הנמוכות

סיות "העכבריות" נשמרות, כמו למשל, תיאור מיטתו הקטנה של זנב נוע, אשר זנבו ארוך מכדי לכסותו בשמיכה: "זנב נוע מקפל את הזנב שלו כמו שמקפלים חבל טבעות טבעות ומניח אותו על כסא ליד המטה..."

המסע אל גן השושנים, כתבה: תמר ברגמן, צייר: לביא צרפתי, הוצאת מסדה, 1976, מנוקד.

בגינה שליד ביתו של שאולי בן החמש מתגוררים שלושה חברים: הצב אטי, החלזון רירלי והציפור שירלי. השלושה סקרנים לדעת מה יש בו, בגן השושנים הסמוך, המושך את שאולי אליו בשמחה כזו. הדרך ארכה לשלושה ימים רבים, והיתה גדושת הרפתקאות ומיפגשים עם דברים חדשים ובעלי חיים אחרים. על המסע המעניין לגן השושנים יקראו הקוראים הצעירים להנאתם המרובה, ולהנאת המבוגרים הקוראים בפניהם.

תעלוליו של אמיל, כתבה: אסטריד לינדגרן וביורן ברג, תירגמה משבדית:

מה אומרות התמונות, כתבה: נאוה פוקס, צילמה: עליזה אורבך, הוצאת רשפים, 1976, מנוקד.

הספר כולל תמונות מצולמות של מצבים שונים מחיי הילדים ובתוכם "גיבור" הספר יואב. הצילומים לקוחים מחיי השפחה, מגרש המשחקים, השוק וכו'. כל תמונה מלווה בשאלות, שהתשובות עליהן משתנות מילד לילד, אשר משליך הרגשותיו על הסיטואציה, ונותן בכך ביטוי ליחסיו עם משפחתו, חבריו וסביבתו. הספר ערוך כאלבום נאה ביותר. מתאים לגיל הגן ועד לכיתות ג-ד.

ארבעה עכברונים עליזים, כתב: יהואש ביבר, צייר: בני עדן, הוצאת ניצנים, 1976, מנוקד.

חמישה סיפורים חביבים אודות משפחת עכברונים: אבא עכבר, אמא עכברה וארבעה בנים עכברונים שובבים — זנבי, זנבון, זנבני וזנב נוע.

יחסים של עזרה הדדית ואהבה שורים בין בני המשפחה והתאורים נושאים בחלקם אופי אנושי, כשהתכונות הפי-

לכיתות הבינוניות

ילד ושמו אמיל, כתבה : אסטריד לינדגרן, ציורים : בירן ברג, תירגמה : תמר שלמון, הוצאת עם-עובד, 1976, מנוקד.

תעלוליו ומעלליו של ילד שובב וחביב בכפר קטן בשבדיה. המחברת מציגה אותו בפני הקורא כילד בלתי-אהוד, כביכול : "ילד פראי ועקשן נורא, וכלל לא נחמד ככל הילדים". אך הנימה האוהדת עולה בסמוך לאמירה זו : "אבל כשהוא היה מפסיק לצרוח הוא היה די נחמד, כ- מובן..."

אמיל הוא ילד בעל דמיון רב, הרבה שמחת חיים ושובבות, וגם אם מזיק לפעמים ברעיונותיו וביצועיו הפוזזיים, הרי שדמותו שובה את לב הקורא הצעיר והמבוגר גם יחד. אמיל הוא מעין מהדר-רה 'זכרית' לילדה השובבה "גילגי" או "בילבי".

מכתבי מיקי, כתב : מנחם רגב, צייר : דני קרמן, הוצאת עם-עובד, 1976, מנוקד. סידרת מכתבים הנשלחים לילדה, יעל, שאושפזה בבית החולים ע"י כלב המשפחה. באמצעות המכתבים נחשף מצד אחד "העולם הכלבי" תוך תיאור התנהגותו של הכלב ותכונותיו, ומצד שני, נחשף "העולם האנושי" כפי שנראה, כביכול, עיניו של הכלב. מתאים לכיתות ג-ה.

סיירת הנגב, כתב : עמוס בר (פוסה), ציירה : אראלה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, חד, 1976.

סיפור מעלליה של קבוצת ילדים ממ"שק "רביבים" : יעלי, אבנר וניר. בני החבורה של סיירת הנגב אוהבים לצאת להרפתקאות במדבר כדי לגלות את סוד

תמר שלמון, הוצאת עם-עובד, 1976, מנוקד.

גירסה מיוחדת לקוראים בני הגיל הרך והכיתות הנמוכות לספרה המפורסם של הסופרת השבדית אסטריד לינדגרן "ילד ושמו אמיל". הסיפור זכה גם לעיבוד מיוחד לטלוויזיה בשינויי תוכן, כך מוכרת לילדים דמותו של אמיל מן המסך הקטן. הטקסט מלווה ציורים צבעוניים וזכה לתירגומים בלשונות רבים.

יש לציין, כי המהדורה המיוחדת לילדים איננה זהה למהדורה המקורית, והציפורים אינם חופפים בתוכם.

אתה חמור, כתב : שמואל בנשלוס, ציירה : מיכל לשם, הוצאת ספרית פועלים, 1976, מנוקד.

פגישה חביבה עם בעלי חיים שונים צפוייה לקורא הצעיר מאד בספר "אתה חמור". הטקסט כתוב בחרוזים המלווים ציורים נאים וצילומים. המיפגש עם בעלי החיים מתואר בהומור מעודן כמו בשרים : "התנשמת המשתזפת", בבה לקפוד", "המסטיק והתיש" ועוד.

קול דודי שמחה, כתב : ע. הלל, ציירה : רות צרפתי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1976, מנוקד.

לילדים המכירים את מעלליו של "דודי שמחה" הכינו ע. הלל ורות צרפתי מהדר-רה חדשה ורחבה — "קול דודי שמחה". הטקסט — בחלקו זהה למהדורה הקודמת, ובחלקו — ניתן לקרוא בו על מעלליו החדשים של הדוד שמחה. מתאים לבני הכיתות הנמוכות ולגיל הגן.

האחד העוסק בהווי יום-יום של נערים בארץ, והאחר — זכרונות ילדות של סבם של הנערים ברוסיה. החלק העוסק בזכרונות הסבא מגובש ומעניין, והסיפורים מגלים פנים מוכרות ושאינן מוכרות מחיי היהודים ברוסיה בעשור הראשון למאה.

מוטל בן פייסי החזן, מאת: שלום עליכם, עברית: אוריאל אופק, הוצאת כתר (כתרי), 1976, מנוקד.
תרגום חדש ומהימן לספרו הידוע של שלום עליכם מוטל בן פייסי החזן. סיפורי ילד יתום. בתרגום החדש כלולים שני פרקים החסרים בתרגומו של י. ד. ברקור-ביץ, פרק ה: "יש לי תפקיד מכובד", ופרק כ"ג — "ארמון המים". כמו"כ ווי-תר המתרגם בשל נימוקים המפורסמים בספר על תרגומם של פרקים אחדים מתוך החלק השני של הספר, הפרקים המתארים את חבלי הקליטה של מהגרים כתרילבקה בעולם החדש.

דות הוואדיות, הצמחיה, ובעלי החיים במדבר.
ילדים אוהבי-טבע המרבים לטייל ול-
הכיר את נופי הארץ ימצאו עניין רב בספר.

לכיתות הגבוהות

לפנות בוקר, מאת: אלכסנדר זייד הוצאת עם-עובד, 1976.
יומנו של אלכסנדר זייד — יומנים שיש בהם חומר רבי-ערך על תולדות הישוב בארץ, וכן הצצה לנפשו של אדם שהיה אחר מותו לאגדה. אלו הם יומנים פרי-טיים, ולכן מצויים בהם פרטים שלא תמיד מובנים לקורא, ויש צורך בחומר רקע כדי להבין את הספר עד תומו. את קטעי היומנים ליקט אליעזר שמאלי, אשר כתב רבות על חיי השומרים בארץ.

"במו לבו", מאת: משה שמיר, ציירה: אורה איתן, הוצאת עם עובד 1976.
בספר ניתן למצוא שני רבדי עלילה!

משוט בעולם

מקבל פרס בספרות ילדים

פרס למדן לליון קיפניס

פרס למדן תשל"ו לספרות-ילדים, מייסודה של עיריית רמת-גן, הוענק בימים אלה לזקן סופרי הילדים בישראל, **ליון קיפניס**, על עשרת כרכי "מועדי ישראל" שלו (הוצאת ש. זימזון). בנימוקי ועדת-השופטים (אנדה עמיר-פינקרפלד, י. ארצי, אוריאל אופק) נאמר בין השאר:

"ליון קיפניס, המהנה את קוראיו זה הדור השלישי במאות שיריו וסיפוריו הפליא עשות בעשרת הכרכים המרנינים אשר ל"מועדי ישראל". בספרים חגיגיים אלה מיצה למופת את משמעותם של מניין חגיגו בצורה מושכת ומאירה, על כל היבטיהם: בשיר וסיפור, בחידה ובדברי הסבר ממצים "למען דעת" מגיש הסופר הוותיק ועתיר-הנסיון לקורא ולמאזין הצעיר את מועדי ישראל, כאשר כל כרך וכרך מוקדש לחג אחד, וכולם יחד מצטרפים לשלמות אחת, שהיא נכס צאן-ברזל בספרות-הילדים שלנו".

פרס יציב לישראל ויסלר (פוצ'ו)

פרס יציב תשל"ו לספרות-ילדים, מייסודן של מערכת "דבר לילדים" ומשפחת יצחק יציב, הוענק השנה לסופר ישראל ויסלר (הידוע יותר בכינויו הספרותי פוצ'ו), על סיפורו "חבורת מתושלח", שהוגש בעילום-שם לתחרות. בנימוקי ועדת-השופטים (משה בן-שאול, דוד פאיאנס, א. אופק) נאמר בין השאר:

"הסיפור 'חבורת מתושלח' הוא שילוב אמנותי של הרפתקה מקורית, שנמזגו בה מתח, הומור וערכים אנושיים. עלילתו ה'בלשית', שבה מסייעת חבורת ילדים לידידה ארץ-הזקן למצוא את בנו האובד, מסופרת באיפוק אמין מתובל בניצוצות של הומור קונדסי, כאשר הקורא מתקדם עם הגיבורים הצעירים עד הסוף המפתיע".

פרס אשמן ליעקב שביט

פרס יעקב אשמן לסיפור הקצר, מייסודה של מערכת "הארץ שלנו", הוענק בימים אלה זו הפעם הראשונה; בפרס זכה הסופר הצעיר יעקב שביט, על סיפורו "יותם וההיפופוטם". בנימוקי ועדת השופטים (רינה ליטוין, אדיר כהן, א. אופק) נאמר בין השאר:

”עלילת הסיפור — עימות בין הילד יותם לבין עולם-המבוגרים, המבקשים להחזיר את ידידו סוס-היאור לגן-החיות — כובשת לב במקוריותה ובשפע התיאור רים המפתיעים אשר בה. הסיפור כתוב בשפת-ילדים בהירה ורעננה, שנמזגו בה הפשטות הטובה עם רמה ספרותית נאותה, שיש בה גיבוש וליטוש. ואחרון חשוב — הסיפור רווי הומור מרנין, החיוני כל-כך בספרות-ילדים ; זהו הומור תמים ושנון כאחד, שיש בו שמחת-חיים ולגלוג סלחני, אמצאות משעשעות ומשחקי מלים, והוא המעניק לסיפור את ייחודו הנדיר”.

גזור ושלה

אל
משרד החינוך והתרבות
המדור לספרות ילדים
רח' המלך דוד 18
ירושלים

גא"נ,

א. נא לשלוח לי את החוברת "ספרות ילדים ונוער" שהופיעו בתשל"ו.

חוברת א' (ה)

חוברת ב' (ו)

חוברת ג' (ז)

חוברת ד' (ח)

(סמן ב-× את מספר החוברת המבוקשת).

ב. אני מבקש להיות מנוי על הרבעון לשנת תשל"ז (4 חוברות).

במצורף ההמחאה ע"ס משוכה על קרן בית הנשיא.

את התשלום אבצע עם קבלת החוברת.

מחיר כל חוברת 5 ל"י.

שם

כתובת

CONTENTS

Articles

- Legends for Children of Israel: 100 years of the era of the
legend in Hebrew Children's literature. Uriel Ofek 3
- Poets Sing to Rain Gershon Bergson 13
- The High Holy Days in Children's Literature Lea Hovav 19

Personalities

- Meeting with Author Benjamin Tenne Pnina Kron 28
- Necrology Uriel Ofek 32

Methodology

- Tinyblue and Tinyellow: Abstract Art for Children Sabina
Schweid 35

Reviews

- My Friends the Wolves Pinchas Amitai 39
- On a New Book and an Old Problem in Sex Education Rami
Bar-Giora 41
- "Uri": A Book for Youth Hava Wiesel 43
- Chronicle of a Classroom Alex Zahavi 49

- From the Book Shelf* 52

Around the World

- Prize Recipients for Children's Literature 55

ה ת ו כ ן

עיון ומחקר

- אגדות לילדי ישראל — מאה שנה לתור האגדה בספרות
הילדים העברית — אוריאל אופק 3
משוררים שרים לגשם — גרשון ברגסון 13
"ימים נוראים" בספרותנו לילדים — לאה חובב 19

דמויות

- פגישה עם סופר הילדים בנימין טנא — פנינה קרון 28
סופרים שהלכו לעולמם — אוריאל אופק 32

מיתודה

- קטכחול וקטצהוב — אמנות מופשטת לילדים — סבינה שבייד 35

ביקורת

- ידידי הזאבים — פנחס אמיתי 39
על ספר חדש וסוגיה ישנה בחינוך המיני — רמי בר-גיורא 41
"אורי" — ספר לבני-הנעורים — חוה ויזל 43
קורות כתה אחת — אלכס זהבי 49

ממדף הספרים

- סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות 52

משוט בעולם

- מקבלי פרס בספרות ילדים 55

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.